

SÖYLEM VE TEMSİL ARASINDA ANKARA

Ankara Between Discourse and Representation

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Öztürk Aykaç

Orcid: 0000-0003-2469-0758/Hitit Üniversitesi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Temmuz 2021

Kabul tarihi: 20 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler: Söylem, Tarih,
Mimari, Mekân, Coğrafya, Müzik.

ÖZ

Ankara, başkent olarak kuruluşundan beri çeşitli söylemlere konu olmuştur. “Yoktan var edilen şehir”, “kuru bozkır”, “eksik şehir”, “mabetsiz şehir”, “müstehten oyun havalarıyla ünlü şehir” gibi Ankara bağlamında öne çıkan her bir söylem, Ankara’ya dair yeni bir anlam dünyası inşa etmiştir. Bu anlam dünyasının sınırlarında kalan temsiller kentin belirli bir gerçeklikte anlaşılmasını mümkün kılarken, her yeni söylem de Ankara’ya dair anlatılmayan başka bir unsurun açığa çıkmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada, Ankara’nın çeşitli söylemlerdeki temsili çoklu bir okumaya tabi tutularak ele alınmış, yorumlanmış ve görsel unsurların da yardımıyla alternatif bir söylem oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır. Ankara’nın tarihi, mimarisi, mekânı, coğrafyası ve müziği bu çoklu okumanın yapıldığı beş temel alandır. Ankara’nın yoktan var edilmeyen köklü tarihi; Ahilik, Seğmenlik gibi örgütlü oluşumlarının varlığı; mimarisinde izleri görülebilen çok kültürlü yapısı; sahip olduğu Ahi Camileri; kuru bozkırdan ibaret olmayan coğrafyası; köy düğünlerinde icra edilen müzikli eğlenceleri bu çalışmada alternatif bir söylemin inşası için öne çıkarılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 21 July 2021

Accepted: 20 September 2021

Keywords: Discourse, History,
Architecture, Place, Geography, Music.

ABSTRACT

Ankara has been the subject of various discourses since its’ establishment as the capital city. Each prominent discourse in the context of Ankara such as, “The city created out of nothing”, “the arid step”, “the insufficient city”, “the city without the place of worship”, “the city famous for obscene belly dance music”, has constructed a new world of meaning in respect of Ankara. Representations within the limits of this world of meaning make it possible for the city to be understood in specific way of reality, and, each new discourse enables another element about Ankara to be revealed which has not expressed earlier. In this paper, representation of Ankara within several discourses has been examined and interpreted by subjecting it to multiple readings and with the help of visual elements, a basis for an alternative discourse for Ankara has been provided. The history, art, place, geography and music of Ankara, are five fundamental areas in which this multiple reading has been done. Ankara’s deep-rooted history; the existence of its’ organized entities such as Ahilik, Segmenlik; multi-cultured structure whose signs can be followed in architectural buildings; Ahi mosques; geography which does not only consist of arid step; musical entertainment forms in village weddings are emphasized in this study for the construction of an alternative discourse.

Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: dr.niluferozturk@gmail.com.

GİRİŞ

Ankara, Türkiye kentleri içinde İstanbul'dan sonra yerli yazında hakkında en çok yazı yazılan, araştırma konularında en çok yer tutan kentlerdendir. Başkentlik misyonu, ekonomi, siyaset, eğitim gibi ana toplumsal kurumlar açısından yerine getirdiği işlevler, sahip olduğu kültürel unsurlar bakımından birçok söyleme konu olan Ankara, bu yönleriyle gündemde kalmaya devam etmektedir. Ankara'ya dair öne çıkan, Ankara Marşı gibi kentle ve Cumhuriyet'le özdeşleşen, Ankara Marşı'nda doğrudan geçen ve özellikle erken Cumhuriyet döneminde (1923-1946) vurgulanan "yoktan var edilen şehir" söylemi, devletin kullanması sebebiyle resmî söylem olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyet eleştirilerinin Ankara'ya yöneltilmesiyle gündeme gelen ve eleştirilerin siyasal ve dinsel bir kanaldan beslendiği "mabetsiz şehir" söylemi, edebî ve politik bir eleştiri söylemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankara ve Cumhuriyet eleştirilerinin odağında İstanbul ve Osmanlı tarafgirliğinden hareketle üretilen "kuru bozkır" söylemi, Cumhuriyet'in başından beri söylenegelen ve Ankara'nın coğrafyası üzerinden köklenen siyasal ve popüler bir söylem olarak değerlendirilmektedir. Ankara'nın özellikle İstanbul'a karşı zayıflığı ve yoksunlukları üzerinden üretilen "eksik şehir" söylemi de bu çerçevede görülebilecek söylemlerdendir. Ankara'nın 1980'lerden sonraki gündelik hayatının bir safhasını temsil eden gece hayatı ve buralarda icra edilen müzik, Ankara'ya ilişkin popüler bir söylem olarak ele alınmaktadır. Bu mekânlarda meşhur olan, şarkıları popülerleşen kimselerin piyasa ismi olarak "Ankaralı" sıfatını tercih etmesiyle birlikte Ankara'yla özdeşleşmeye başlayan ve pavyon gibi yerlerde icra edilmesi vesilesiyle müstehcen unsurlar taşıyan oyun havaları, bu bağlamda üretilen söyleme konu olan temel unsurdur.

Bu çalışmada, Ankara'ya dair öne çıkan söz konusu söylemlerden hareketle Ankara'nın şehir kimliği betimlenmeye ve bu söylemlerin üzerine yeni bir söylem inşa edilmeye çalışılmıştır. Ankara'nın mevcut söylemlerle oluşan imajı ile sahip olduğu unsurlar arasındaki farklılıkları vurgulayıp şehre ilişkin yeni bir söylem üreterek Ankara'nın şehir imajını görünür kılmak, bu makalenin temel amacıdır. Bu amaç için Ankara'nın tarihi, mimarisi, camiler özelindeki mekânları, coğrafyası ve müziği eleştirel bir okumaya tabi tutularak bu konulara dair mevcut söylem ve gündemdeki tartışmalara bir katkı sunulması hedeflenmektedir. Bu unsurların seçilmesinde, şehrin kimlik ve imgesinin oluşumunda kurucu rol oynayarak şehir temsiliyetinde öne çıkmaları ve Ankara'ya dair söylemlerin bu unsurlar üzerinden temellendirilmesi belirleyici olmuştur.

Ankara'nın eyalet başkentliğinden Ahiliğin merkezi konumuna yükselişi, bir süre payitaht İstanbul'un gölgesinde kaldıktan sonra Kurtuluş Savaşı yıllarında yıldızı yeniden parlamaya başkent kimliğini kazanması, Ahilik ve Seğmenlik gibi tarihsel kimlikler bu dilsel okumadaki tarihî duraklardır. Ankara'nın mimari mirasında yer alan, İslam'ı simgelemesinin yanında Ankara'nın kadim kültürünün yansımaları olan, Roma dönemi eserlerinden Augustus Mabedi'yle bir arada inşa edilen Hacı Bayram-ı Veli Camii, Ahi Şerafeddin (Arslanhane) Camii ve Sultan Alaaddin Camii palimpsest, yani şehrin çokkültürlü geçmişinin referans alındığı mimari bir perspektifle okumanın yapıldığı örneklerdir. Mekân özelinde ise "mabetsiz şehir" söylemine karşı Ankara'daki Ahi camileri başta olmak üzere öne çıkan ibadet mekânları konu edilmiştir. Ankara'nın bağ, dere gibi sulak ve yeşili zengin coğrafyasından kurak bozkır söylemine evrilişi, söz konusu okumanın bir başka örneğidir. Müzik bağlamında ise popüler söylemde öne çıkan Ankara pavyon kültürünün müzik deseni ve Ankara halk müziği/folkloru karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Kent, dil ve söylem arasındaki ilişkiden hareketle izlenen bu akış yoluyla, Ankara özelinde bir kentsel inceleme yapılmış ve Ankara'nın söylemlere karşın temsil ettikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elbette ki Ankara'ya dair söylemler ve temsiller bu çalışmada ele alınanlarla sınırlı değildir, ancak burada seçilen örneklerin makalenin sunduğu sınırlılıkta yeterli olacağı düşünülmektedir.

Kent, Dil ve Söylem

Kent, insanın ve toplumun yaşamına mekân olmanın yanında katmanlı bir içeriğe ve görünüme sahip zengin bir yaşam alanıdır. Dil ise, insanın en temel iletişim aracıdır ve bu yönüyle kurucu bir misyona sahiptir. İnsanlar arasındaki iletişimi sağlarken arada sürekli bağlamlar inşa eder yahut mevcut bağlamları söker, yeniden yapılandırır. Kentler; var oldukları döneme, yere, sahip olduklarına ve

üzerinde yaşayanlara bağlı olarak bir kimliğe ve dile sahiptir. Bu yönleriyle kent ve dil, bir bütünlük oluşturur ve kentin dilinin sahip olduğu zenginlik ölçüsünde kent nüfusunu kucaklar. Yalnızca insanın ve toplumun biçimlendirdiği bir mekân olmayan kent; kimliği, kişiliği de şu veya bu ölçüde belirleyen ve insansı dokusuyla, tarihsel ve doğal zenginlikleriyle geçmişin fısıltısını olduğu kadar geleceğin bağirtısını da yankılayan simgeleri taşır (Oktay, 2002: 24). Bu simgeler kentin dilini oluşturur ve kent bu sayede varlık ve canlılık kazanır.

Kentin dili, dilin iletişim bağlamındaki anlamını içeren (Erzen, 2021: 84-85), dolayısıyla kentin insanla iletişim kurduğu bir bağlama gönderme yapar. Kentlerin onları deneyimleyen insanlarca anlaşılması için kentin fiziksel dili anlaşılır olmalı ve kent sahip olduğu semboller ve sanatsal varlıklar ile kente tüm kültürlerden gelen insanlara hitap edebilmelidir (Erzen, 2021: 41). Dilin söz konusu bağlamlarından türeyen söylem, iletişimin etkileme ve etkilenme gücünü gündeme getiren başlıca biçimlerindedir. Söylem, eylem yönelimli; inşa edici (aynı zamanda inşa edilen) ve bağlam yönelimli bir kavramdır (Arkonaç, 2014: 113). Bu yönler söylemi, dilin karşı tarafa ilettiği sözden öte bir yere taşır. Söylemin ideolojik boyutu, algılama tarzlarını yahut şemalarını yöneten, kontrol altında tutan, kültürel kodları, derin yapıları içeren; dilin düşünceyi, bilgiyi ve entelektüel faaliyeti örgütleyen, düzenleyen bağlamını kapsayan; ek dilsel yapılar bütününden oluşan (Cevizci, 1999: 795) bir biçimi ve ilişkiselliği kapsamaktadır. Bu tanımdan doğan anlam söylemin inşasını, birey ve toplumla olan ilişkisini açık edecek bağlamı işaret etmektedir.

Söylem, tek kişi tarafından oluşturulan ya da diyalog halinde gelişen; konuşulan veya yazılan en dar-metin dilbilimi betimlemesinden; bilgi ve deneyimi sistematik olarak örgütlemekte olan ve seçeneklerini kendi hâkimiyetleri altında bastıran teorik bakımdan ideolojik kümeleri ya da “tutarsız oluşumlar”ı tanımlama çabasında olan büyük kavramlara dek uzanan, kendi bünyesinde söyleme meydan okumayı doğuran ve alternatif söylem arayışlarını (Meinhof/MP, 2003: 734) içine alan geniş bir çerçevede anlam bulmaktadır. Genel olarak söylem, genel/kamusal kabullerle şekillenen bir dilsel bütündür (Abercrombie, Hill ve Turner, 2006: 111). Söylemin asıl manası, söylemin kim/kimler veya hangi kurum/lar tarafından, kime/hangi kitleye, ne maksatla iletiliğiyle ilgilidir. Bu yönüyle sosyolojik bir önem taşıyan söylem, Michel Foucault başta olmak üzere birçok düşünürün üzerine mesai harcadığı derin bir kavramdır. Söylemin bu derinliği, literatüre de güncel bir araştırma tekniği olarak kazandırılan “söylem çözümlemesi” adı altında bir alt araştırma alanının da doğmasını sağlamıştır. Aristoteles’e kadar götürülebilecek olan söylem çözümlemesi, dilin toplumsal ve ideolojik bağlamlarını açığa çıkaran eleştirel söylem çözümlemesi (Cevizci, 1999: 795) ismiyle sosyal bilimlerin gündeminde tutulmaktadır. Bu çözümleme yoluyla dünyaya dair söylenenlerin tahlili ve gerçeklikle bağının sorgulanması mümkün olmaktadır.

“Söylemin, eylem amaçları adına psikolojinin ‘iç dünyası’ ile olan bitenin ‘dış dünyası’ arasında, sosyal örgütlenmelerle geçmişler arasında aracılık yapma işlevi” (Potter, 2016: 1367), söylem çözümlemesinin -özellikle sosyoloji için- neden önemli olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır.

Analitik bir kavram olan söylem, bildiklerimizin çerçevesini çizer ve öznel konumları da inşa eder (Allan, 2020: 280). Terimin İngilizcesi olan *discourse* sözcüğü kelime anlamı olarak “argüman” ve “oraya buraya koşuşturmak” anlamlarına gelmekte olup (Allan, 2020: 278) bu kavramın sunduğu bağlamda kelimeler, cümleler, ifadeler yoluyla bireyi inşa edilmiş bir dilsel alana çağrı söz konusudur. Söylem, söz konusu alanda kendi yapılandığı çerçevede bireyi ve toplumu var eder. Dil, kısıtlama ve manevra yapma arasında kalan bir oyun alanı olarak düşünüldüğünde (Massumi, 2019: 28), söylem bu alanda üretilen bir çıktı olarak anlaşılabilir. Zira söylem, dilin anlatımda sunduğu imkânları anlatılmak istenenin lehine dönüştüren, yapılandırılmış bir dilselliklerdir. Dilin bize anlattığı şekilde gerçekliği bilebiliriz fakat onu anlama, anlatma, keşfetme ve dönüştürme olanağını da yine dil sunar. Bununla birlikte söylem ve dil; imajlara, sözlere, eylemselliklere ve ilişkiselliklere gömülü oluşlarıyla, kentlinin deneyimine her zaman doğrudan açık değildir. Kentlinin dili çözebilmesi ve söylemi duyabilmesi de gerekir. Dil ve söylem gibi dolaylı ve kısmen görünmez alanlardan kent gibi görünür bir alana giden yol, söylemin dille var olduğu bağlamın somut gerçekliklere yansımalarıyla inşa edilmektedir. Daha açık bir

ifadeyle, bir yaşam alanını kent olarak ifade edip etmemek dahi dil, kent ve söylem arasındaki ilişkiselliği göstermektedir. Dilin kenti var ettiği bağlam, söylemle birlikte değişmekte, güçlenmekte veya zayıflamaktadır. Derrida'ya göre söylem (2020: 369); içinde merkezi, kökensel veya aşkınsı gösterilenin bir farklar sistemi dışında asla mutlak surette mevcut olmadığı bir sisteme dönüşür ve aşkınsı bir gösterilenin olmayışı, anlamlanma alanını ve oyununu sonsuza değin genişletir. Bu genişlik ve anlamlanma alanı, söylemleri ve söyleme konu olan unsurların dildeki varoluşunu da çeşitlendirir.

Bununla birlikte söyleme konu olan somut, soyut tüm unsurlar söylemin ötesinde de bir varlık alanına ve kimliğe sahiptir. Nihayetinde isimler, mekânlar, mezarlar, ağaçlar, binalar mütemadiyen ve susmamacasına insana bir şeyler anlatır ve onlara karşı sağır olmamak, onları duymak, anlamak ve cevap vermek bir insanlık meselesidir (Kankal, 2018: 483). Söylem, eylemi etkileyen ve yapılandıran bir unsur olarak kente birçok açıdan yansımakta; kentlilerin içinde yaşadıkları yeri duymasında, anlamasında, yorumlamasında ve değiştir(me)mesinde biçimlendirici olabilecek bir anlam şeması sunmaktadır. Çalışma dâhilinde bu bağlam, Ankara'nın söylemsel varlığıyla gerçek varlığı arasındaki ilişkileri tartışmaya açmaktadır. Söylemin maddi ve manevi unsurlar üzerindeki izdüşümü tarih, mimari, mekân, coğrafya ve müzik gibi kentsel dinamik alanları üzerinden okunabilir. Bu unsurların seçilmesinde, Tural'ın ifade ettiği gibi (2006: 333), coğrafi, tarihsel, kültürel, etnik ve dinsel okuma düzenlerinin söylemlerde birbirleriyle kesişmeleri ve Türkiye'ye ilişkin temsillerin inşasında karşılaşılan önemli birer fenomen olmaları belirleyici olmuştur.

Söylemin arka planındaki gerçeği görebilmek ve anlatabilmek, bir anlamda "söylem üstüne söylem" inşa etme anlamına gelerek Ankara'nın varlığını söylemin ötesinde anlamaya imkân sunabilecektir. Zira söylem üstüne söylemler, dünyada sistematik olarak bozulan şeylerin sistematik olarak düzeltilebilmesine olanak sunmakta (Akşin, 1999: 14), söylemlerin perdelediği gerçeklikler görünür kılınabilmektedir. Bu çalışmada da Ankara'ya dair söylemler üzerine bir söylem inşa edilerek Ankara hakkında güncel bir inceleme yapılmıştır.

Söylemler ve Temsillerin Odağındaki Şehir

Anadolu'nun kadim şehirlerinden Ankara, Cumhuriyet ve öncesinin gündelik hayatının ve toplumsal tarihinin izlerinin sürülebileceği bir yerdir. Cumhuriyet başkentliği sonrası yeni bir statü kazanarak varlığını bu kimlik üzerinden devam ettirmiştir. Bu kimliğin uzantısındaki alanlarda Ankara'ya dair çeşitli söylemler üretilmiş, Ankara bu söylemlerle birlikte temsil ettiği unsurlarla var olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Söz konusu söylemler; erken Cumhuriyet döneminden itibaren devletin ve hükümetin doğrudan veya dolaylı olarak kullandığı "resmî söylem", popüler kültür unsurları aracılığıyla anılan ve kabul gören "popüler söylem" şeklinde ifade edilebilir.

Temsiller, söylem bağlamında taşıdığı anlam kadar söyleme konu olan realitenin dışında ve ötesindeki bir varlık alanını da işaret eder. Örneğin kentlerin hafıza mekânları olan anıtlar, heykeller, meydanlar vs. inşa edilmelerindeki hedef, içinde kullanıldıkları söylemler bağlamında farklı anlamlar taşırlar, fakat bu anlamların ve hedefin ötesinde de yaşarlar. Temsillerin kentle ve mekânla olan ilişkisi, teorik açıdan çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Herhangi bir kentsel mekânın neyi temsil ettiği, söyleme konu olan boyutu bağlamında çeşitlenir, ancak onunla sınırlı kalmaz. Örneğin Lefebvre'e göre (2014: 67-70), temsile konu olan mekân üç bağlamda açıklanır. Algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân; mekân pratiği, mekân temsili ve temsil mekânları şeklinde ifade edilir. Birbiriyle diyalektik bir ilişki içinde bulunan bu üç unsur, iktidarın ideolojisinin ve inşasının ötesinde toplumun bu unsurlarla olan ilişkisiyle şekillenen sosyal bir bağlama da sahiptir. Mekânı parçalayan, düzenleyen planlamacıların, teknokratların, uzmanların ve şehircilerin mekânı olarak tasarlanan mekân yani mekân temsilleri, iktidarın kullanımında kurgusal ve ideolojik mekânlar olabilmektedir. Bununla birlikte mekâna eşlik eden imgeler, semboller ve mekânı kullanan kentlilerin toplumsal örüntüleri, kentin biçimsel ve fiziksel yapısının ötesinde ona sosyal bir anlam da kazandırır. Örneğin Ankara'nın Cumhuriyet başkentliği, onu kamusal temsiline taşır. Ancak Sargın'a göre (2012: 20, 32), Cumhuriyet kamusalılığı ve Ankara özelinde temsil edilen kamusal mekân tasarımları, burjuva kamusalılığı kendi iç çelişki ve çatışmalarıyla birlikte ulusal gündeme taşıyarak resmîlik ve sivilite arasında salınırken yeni

kamusal Ankara, birbiriyle çatışan söylemleri ve söylemsel uygulamaları mekânsal bir düzlemde yeniden üretir. Ankara'ya dair söylemler, mitik anlatılar olarak ifade edilen ve tarihsel gerçekliğin ötesine geçen bazı efsanevi unsurları da içerebilmektedir. Ankara'nın yoktan var edilmesi de bu tip bir mitik anlatı olarak değerlendirilebilir. Ancak Saktanber'in değerlendirmesinde (2015: 235-237), Ankara yüzyıllar boyu üzerine üretilen ve çoğu unutulup giden mitik anlatıların ötesinde kendi güncel mitlerini de üretebilmektedir; toplumun ortak muhayyilesinde başkent statüsünün ardında durmadan geçmişle gelecek arasında bir süreklilik tasavvurunun merkezinde durmaya devam ettiği sürece resmî idareyle birlikte hemşehrilerinin gözünde de tarihî bir şehir ve başkent olmaya devam edecektir. Bu süreklilik, Ankara'yı geçmişten bugüne söylemlere konu eden siyasi statüsünün ötesine taşıyarak eski, yeni ve farklı varoluşları da Ankara'ya kazandırmaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nda parlayan yıldızıyla başkentlik misyonunu yüklenen Ankara, bundan sonraki süreçte bu önemli görevle birlikte İstanbul'un ezici gücüne ve baskısına karşı da ayakta durmaya çalışmıştır. Başkentliğini salt politik bir karara borçlu olduğu düşüncesinden hareketle üretilen söylem; Ankara'yı eksik, ruhsuz, çorak bir kent olarak kurmuştur. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk'e karşı duran iç muhalefetle dış ülkelerin temsilcilerinin İstanbul ve Osmanlı'yı yeniden diriltme arzusuyla Ankara'yı yetersiz göstermek adına benimsediği bu söylem, Ankara'nın şehir kimliğinin uzun süre gözden ırak kalmasına sebep olmuştur. Ankara'yı İstanbul'a karşı var etme ve Cumhuriyet'i İmparatorluğa karşı ayakta tutma gayesi, bu söylemin bazı unsurlarının stratejik olarak benimsenmesinde de etkili olmuştur. *Şehri yoktan var etme* söylemi, bu gaye sebebiyle benimsenen ve öne çıkan söylemdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren vatandaşlık bilincinin aşılması adına öğretilen ve "Ankara Marşı" olarak bilinen marşın içinde bu söylem şu şekilde geçmektedir:

"Ankara, Ankara; güzel Ankara!

Seni görmek ister her bahtı kara.

Senden yardım umar her düşen dara.

Yetersin onlara, güzel Ankara.

Burcuna göz diken dik başlar insin.

Türk gücü orada her zoru yensin!

Yoktan var edilmiş ilk şehir sensin.

Var olsun toprağın, taşın Ankara." (Güfte: Mehmet Ali Ertekin; Beste: Halil Bedîî Yönetken)

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu onayıyla özellikle ilköğretim okullarında öğretilen çocuk şarkılarından olan bu marş, devletin resmî ideolojisinin bir temsili görünümündedir. Cumhuriyet'in, tıpkı "Avrupa'da Yeniden Doğuş" anlamına gelen Rönesans gibi, hiçlik zemininden, yoktan var edilme miti üzerinden inşa edilmesi olarak yorumlanmaktadır (Cündioğlu, 2019: 122; Çavuşoğlu, 2014: 52).

Osmanlı ve İstanbul'u yeniden merkeze taşıma talepleri 1920'lerin sonlarına dek gündemden düşmediği için, Ankara'nın başkentliğini inanılır kılmak ve Cumhuriyet'in başarısını kanıtlamak için Ankara'yı yoktan var etmek üzerine inşa edilen söylem, Ankara tarihini yokla var arasında keskinleştiren bir mime sıkıştırmakta; Cumhuriyet'in başarılarının ve atılımlarının yoktan vara geçen çizgideki yegâne zenginlik olarak sunulması, şehrin geçmişinin bir nevi görünmez kılınmasına sebep olmaktadır. Ankara'nın mimari tarihinde Cumhuriyet öncesine giden ve öne çıkan bazı eserlerde izleri sürülebilecek çokkültürlü kimlik de tarihe gömülü olarak kalmış; Ankara'yı mimariden ve estetikten yoksun şehir olarak sunan söylemi zayıflatacak güce ulaşamamıştır. Bu noktada meseleyi anlaşılabilir kılacak bir kavram olan "palimpsestlik", mimaride bir şeyin ya da yerin daha önceki biçimlerinin yeniden veya değiştirilerek kullanılması, ancak eski biçimlerinden parçaların da korunuyor olması anlamına gelen bir

terimdir¹. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sistem eleştirilerinin yön verdiği "mabetsiz şehir" söylemi de Ankara'nın mekânsal açıdan eksik görünmesinde etkili olmuş, şehrin Ahi camileriyle örülü tarihî ve dinî mirası göz önüne çıkamamıştır. Denizsiz bir şehir olması, eksikliğin coğrafyadan yana temellendirilmesine sebep olurken Ankara'nın kuruyan bağları, ıslah edilemeyen dereleri bu söylemi kuvvetlendiren temalar olarak göze çarpmaktadır. Bununla birlikte kentin coğrafyasının geçmişine ve bu coğrafyadan günümüze yansıyanlara bakıldığında coğrafyanın gerçek temsili ortaya çıkmakta ve kuru bozkır söyleminin Ankara'nın bütünü anlatmakta yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Ankara'nın popüler söylemde öne çıkan en belirgin unsurlarından olan oyun havaları ise günümüzde sıkıştığı pavyon kültüründen geçmişteki köy odası eğlencelerine giden bir oluşumu simgelemektedir.

Nihayetinde, hafıza mekânları üzerine yapılacak bir denemeyle, Ankara üzerine yazma pratiğiyle, Ankara'nın bir kez daha inşa edilebileceği dile getirilmektedir (Sargın, 2021: 16). Bir kentin sosyal yahut kültürel niteliğini analitik bir yöntemle "resmî" tarihten soyutlayabilmek; kıyıda köşede bırakılan sosyal aktörlerin, kentsel mekânların üretilmesi, tüketilmesi ve dönüştürülmesi süreçlerindeki rolünü anlayabilmeye imkân tanır (Sargın, 2012: 20). Bu imkânın peşindeki bir araştırmacılık gayesiyle, Ankara'nın mevcut söylemlerine dair bir inceleme yapılmış ve alternatif söylemlere kapı aralanmıştır. Bu vesileyle çalışmada Ankara'daki tarih, mimari, mekân, coğrafya ve müziğin izleri sürülmüştür.

Tarihin Dili: Tozlu Geçmişten Var Edilen Başkente

"Ve asfaltın altında yatan Roma

ve Bizans

ve Selçuk

ve Osmanlı

sayılmazsa

bu kent çok yeni sanılabilir."

(Cengizkan, 1994: 74)

Tarih, söylemin inşa edilebileceği en eski sahalardan biridir. Bir kentin tarihi, o kentin kimliğini kuran ve yapılandıran, kentlilerin içinde anlam bulduğu en köklü unsurlardandır. Bununla birlikte, bir kentin ölü ve sadece geçmişi duyumsatan bir yer olmaması ve zamanın akışı içinde değişimleri yaşatması da önemlidir (Erzen, 2019: 109). Başka bir deyişle kentin canlılığı, akışkanlığı ve o kentin tarihinin izlerini kentin rutininde görebilmek gerekir. Bununla birlikte, özellikle Türkiye konulu söylem incelemelerinde, söylem nesnesini anlamlandırmak için yapılan ve tarihle birlikte coğrafi, kültürel, dinsel ve etnik okumaların da dahil edildiği iç içe geçmiş çoğul okumalarda, nesnelere Asyalı veya Avrupalı olarak algılanmasında coğrafyadan çok tarihin belirleyici olduğu belirtilmektedir (Tutal, 2006: 333). Buradan hareketle Ankara, tarihsel bir kopuşa referansla ifade edilen *yoktan var edilen şehir* söyleminin etkisi altında, Cumhuriyet'le tarihlendirilen bir sınırdaki kimlik kazanmıştır. Cumhuriyet'in öncesindeki varlığı göze görünmeyen, Millî Mücadele'deki parlamışlığı dışında resmî anlatıya yansıtılacak bir öneme nail olmamış bir şehir olarak sunulan Ankara, "millî mücadele döneminin Kâbe'si" (Çankaya, 2014: 87) şeklindeki metaforun atfedildiği bir mimde meşruiyetini bulur. Bu söylemin temeli, İmparatorluğu çökerten savaş koşullarını, savaş sonrası neredeyse tüm kaynakları tüketilmiş bir noktadan doğan yeni bir devleti ve başarıyla kurulan yeni hayatı işaret etse de, söylemin Ankara özelindeki etkisi Ankara'nın eksik bir şehir olarak imgeleştirilmesi bağlamında olmuştur.

Bu "eksik şehir" söylemi, Cumhuriyet'in kuruluş dönemi edebiyatına da çeşitli şekillerde yansımış ve söylemin yaygınlaşmasında oldukça etkili olmuştur. Özellikle yakın dönem Ankara tarihini anlatmak amacıyla kaleme alınan pek çok eserde "olumsuzlayıcı" bakış açısı ekseninde objektiflikten uzak tasvirler yer almış, Cumhuriyet dönemi öncesinde sürekli yokluklarla boğuşulduğu vurgulanmış ve Ankara'nın "*Anadolu'nun ortasında bir köy/kasaba*" şeklinde bir imajla yer edinmesine zemin

¹ Kaynak: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/palimpsest> (Erişim tarihi: 27.07.2020)

hazırlanmıştır (Tonga, 2019: 90). Bahsedilen yokluklar birçok Anadolu şehri gibi Ankara'da da yaşanmıştır, ancak şehrin tarihi ve kimliği bu yoksunluktan ibaret değildir. Tonga'nın da ifade ettiği gibi (2019: 90) bu süreçte kıtlıklar ve Ankara'nın 1916 yılında geçirmiş olduğu büyük yangın genellikle göz ardı edilir²; Ankara varlıklarıyla değil yokluklarıyla anılır ve şehir Edirne, Bursa, İstanbul gibi diğer Osmanlı şehirleriyle sıklıkla mukayese edilir. Ankara'nın kendi tarihiyle objektif bir değerlendirmeye tabi tutulmaması, her bir şehrin kendi özgün tarihi içinde değerlendirilmesi anlayışından uzakta kalınması, şehrin eksik ve yetersiz bir kasaba olarak inşa edilmesinde ve bunun bir söylem olarak toplumsal hafızada yer etmesinde oldukça etkili olmuştur.

Ankara'nın ismi ve yerleşimi, Eski Çağ'da Batı Asya'da bugün Türkiye topraklarında yer alan orta yarımadanın anıldığı, Küçük Asya olarak bilinen bölgenin tarih öncesine giden devirlerine dayanmaktadır (Erzen, 2010: 26). Bir şehir olarak Antik Çağ'da Frig Kralı Midas tarafından kurulduğu düşünülen Ankara'nın Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Latin İmparatorluğu, Selçuklu Devleti, İlhanlılar Devleti, Danişmentliler Devleti, Eretna Beyliği, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti hâkimiyetleri altına girdiği bilinmektedir (Erdoğan, 2001: 22). Ahilik, Seğmenlik³ gibi örgütlü yapılar da Ankara'nın tarihinde öne çıkan güçlü oluşumlardır. Bu dönemlerden özellikle Selçuklu ve Osmanlı öncesinin genellikle göze görünmediği ve yazında göz ardı edildiği de dikkate değer bir tespittir (Güven, 2017: 23-24).

Tarihte var olmuş herhangi bir kent olmanın ötesinde Ankara, dönem dönem tarihin şekillenmesinde başat rol üstlenen bir şehir olmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde eyalet başkenti gibi önemli bir konuma sahipken; Bizans döneminde bu kadar göz önünde değildir (Alemdar, 2000: 101). Bizans döneminde İstanbul (Konstantinopolis) ön planda olup İstanbul-Ankara karşıtlığının Roma ve Bizans uygarlıkları özelinde o yıllarda filizlendiğini söylemek mümkündür. Osmanlılara kadar askerî niteliği yüksek bir garnizon olan ve sınır-savunma yerleşimine sahip Ankara, sonrasında idari-siyasi ve sosyal-ekonomik açıdan büyümüş, manevi iklim açısından da kayda değer gelişmelerin yaşanmasına ev sahipliği yaparak Anadolu'nun ortasında bulunduğu stratejik konum vesilesiyle tarih boyunca hemen her dönem merkez veya kesişme noktası olmuştur (Şenel, 2018: 492). Ankara'nın tarihin akışındaki kritik rollerinden biri de 1402 tarihli Ankara Savaşı'dır. Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlup olmasıyla sonuçlanan bu savaş, Osmanlı'yı 11 yıl sürecek taht kavgalarıyla dolu bir döneme sürüklemiş, Osmanlı'nın yönetim stratejisinde köklü değişimlere gidilmesine sebep olacak adımlar atılmasını beraberinde getirmiştir. 1402-1413 yılları arasındaki bu dönem "Fetret Devri" olarak bilinmekte, kardeş katliyle biten şehzadelerin sultanlık mücadelesinin derinden yaşandığı bir süreci işaret etmektedir. Bu dönemde Ankara, Ahilik kurumunun sağladığı destekle, tekrar Osmanlılar tarafından fethedilinceye kadar ayakta kalabilmiştir. Selçuklular devrinden sınırlı bir miras devralan Ankara'nın tarihi, bu dönemden az miktarda kanıtı bugün topraklarında bulundurmaktadır. Ankara'daki Selçuklular dönemine ait bir yapı olan Akköprü,

Gravür Koleksiyonu

² Bu yangın hakkında detaylı bir çalışma için bkz.: Esin ve Etöz, 2015.

³ Kaynaklarda bu sözcüğün "Seğmenlik" ve "Seymenlik" şeklinde iki kullanımına rastlanmaktadır. *TDK Yazım Kılavuzu*'nda (2012) bu haliyle yer aldığı için, çalışmamızda "Seğmenlik" biçimi tercih edilmiştir.

görülme; altından geçen Ankara Çayı ve köprüünün arkasında kalan dönemin Ankara'sı da göze çarpmaktadır.

Ankara, Osmanlı'nın Avrupa içinde kol gezdiği dönemlerde devletin Anadolu'ya dönük yüzünü temsil etmiştir. Bilhassa XIV. yüzyıldan itibaren, Ankara keçisinden üretilen sof⁴ vesilesiyle bir ticaret şehri olarak ünlenip adını sınır ötelerinde de duyurmuş, büyüüp genişlemiş ve sancak haline getirilerek Anadolu'nun ilk eyalet merkezi olmuştur (Ergenç, 2012: 3). Sofun ve dolayısıyla Ankara'nın Osmanlı İmparatorluğu için önemi, XX. yüzyılda dahi devam etmekteydi. Bu dönemde her ne kadar Ankara keçisinin yabancı tüccarlarca kaçırılıp dünyanın çeşitli yerlerinde yetiştirilmeye başlandığı ve Avustralya'da bu üretimin başarıya ulaşması üzerine dış pazarın Ankara sofuna yönelik talebinin azaldığı görülse de h.1325/m.1907 Ankara Vilayet Salnamesi'nde Ankara keçilerine özel bir önem verildiği görülmektedir (Yenişehirlioğlu ve Çerçioğlu Yücel, 2018: 25). Bugün Ankara keçisi bazı köylerde varlığını sürdürürken keçi, Ankara'nın sembolleri arasında gösterilmektedir. Ankara kedisi ve Angora tavşanıyla birlikte Ankara'nın endemik canlılarından olan keçi, ticari potansiyeli açısından Ankara tarihinde uzun zaman önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Ankara'nın devlet için ticarî öneminde başı çeken keçi, Ankara tarihi ve kimliğinde asli bir unsurdur. Görsel 2'de yer alan gravür, bu keçiyi temsil eden yabancı bir kaynağa aittir. "A Goat of Angora" adını taşıyan bu görsel, Ankara'nın yabancı basında "Angora" adıyla tanındığı ve keçinin Ankara için önemini bildiği bir durumu resmetmektedir.

Görsel 2. Ankara Keçisi Gravürü

Kaynak: VEKAM Arşivi, Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu

etmiştir. Sabahattin Güllülü'nün (1977) detaylı sosyolojik analizinde Ahilik kurumu yerine getirdiği işlevler açısından ahlaki fonksiyonlar, dinî fonksiyonlar, siyasi fonksiyonlar ve sosyo-ekonomik fonksiyonlar olmak üzere dörtlü bir sınıflandırmayla açıklanır. Bir Türk kurumu olarak XIII. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyıl başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve köylerinde esnaf ve zanaatkârlara eleman yetiştiren ve devamlılığını sağlayan bu yapılanma (Çağatay, 1989: 1), bilinen bu fonksiyonunun dışında Ankara'nın devletsiz kaldığı dönemde şehre sahip çıkarak isyanları ve şehrin işgal edilmesini önlemiştir. Şevket Bülent Yahnici gibi (t.y.) bazı isimlere göre bağımsız bir Ahi Cumhuriyeti olarak zikredilen bu dönem, Ahiliğin Ankara'yı ayakta tuttuğu bir dönem olarak kayda geçmiştir⁵. Tanpınar da bu dönemi ve dönemin Ankara'sını "İster Moğollara tabi olsun isterse müstakil olsun Ankara'da süren yarım asır bir Ahi hâkimiyeti vardır." (2014: 22) şeklinde ifade etmektedir. Öte yandan Atauz'a göre (2004: 86) bu dönem 1344-1354 yılları arasındaki on yılla sınırlıdır ve Ahilerin Ankara'yı yönettiği düşünülen bu

⁴ Sof hakkında detaylı bir inceleme için bkz.: Yenişehirlioğlu ve Çerçioğlu Yücel, 2018.

⁵ Ankara Ahilerine ilişkin detaylı bir inceleme için bkz.: Hacıgökmen, 2011.

dönemde, yerel toplumun, demokratik bir kent yönetiminin belediye hizmetlerini yerine getirmesi ve bağımsız kentin politikalarını ve diplomasisini kurması Ankara'nın bir şehir cumhuriyetinin ilk örneği olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir; ancak dönemin kapsamı tam olarak bilinmediğinden bu meseleler oldukça tartışmalıdır. Bununla beraber M. Fuad Köprülü ve Halil Edhem Bey gibi isimler bu iddiaları kabul etmez ve Ahilerin, hâkim bir siyasi gücün bulunmadığı dönemlerde içlerinden gelen özelliğe dayanarak asayışı sağladıklarını ve bu sebeple otorite olarak tanındıklarını ifade ederler (Hacıgökmen, 2011: 31). Bu isimlerin görüşlerine göre durum; siyasi bir özerklikten ziyade, toplumdaki dağılmayı ve dışarıdan gelebilecek istilaları önlemek için yeni bir düzen hâkim olana kadar mevcut düzeni ayakta tutmak ve korumaktan ibarettir. Ankara'yı bu bağlamda öne çıkaran sebep, bu sürecin yaklaşık 50 yıl gibi oldukça uzun bir döneme yayılması ve Ankara'nın Anadolu'daki stratejik konumudur.

Anadolu'da Oğuzlardan kalma bir Türk geleneği olan Seğmenlik, Anadolu'nun birçok şehrinde farklı isimlerle tecrübe edilen bir oluşumdur. Çankırı'nın yârenleri, Ege'nin efeleri benzer bir yapılanma gösteren ve erkeklerden oluşan gönüllü halk topluluklarıdır. Ortak noktaları olan bölgelerini, mahallelerini korumak, ait oldukları yörenin kültürünü yansıtmak, toplu etkinlikleri çeşitli ritüellerle icra etmek onları Anadolu kimliği özelinde birleştirirse de her yörenin kendine özgü kültürel unsurları vardır. Kökeni Oğuz Türklerine kadar uzanan Seğmenlik; Ankara kültürü, yaşayışı ve müziğinde önemli bir belirteçtir. Ankara Seğmenleri, dernekleşerek çeşitli etkinliklerde boy gösteren genç-yaşlı temsilcileriyle günümüzde de varlıklarını devam ettirmektedirler. Mert, cesur, cengâver kişiler arasından seçilen seğmenler, Ankara Yiğidi yahut Ankara Efesi olarak da anılmakta, savaş gibi ağır koşulların hâkim olduğu dönemlerde büyük alaylar halinde gezmekte, kendilerini temsil eden kenarları sırmalı özel bir bayrağa sahip oldukları bilinmekte, gerekli hallerde kendilerine bir "seğmen başı" seçerek (Erdoğan, 2001: 192; Bozyiğit, 1995: 68) örgütlü bir kimlik sergilemektedirler. Ankara tarihinde güvenliği sağlayan, folklorik unsurlarıyla şehir kültürüne katkı sunan Seğmenler, Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ü karşılamış, Millî Mücadele'ye destek vermiş, şehirlilerin de destek vermesini sağlamıştır. Ankara Kulübü Derneği'nin resmî internet sayfasında Seğmenliğe dair şu ifadeler yer almaktadır:

"Adı Oğuz, soyu Oğuz

Boyu Oğuz, töresi Oğuz

Kendi beyini kendi seçer

Çağ kapayıp çağ açar

Vatan için serden geçer

Doğrularla hemhal olan

Yiğitlikte aslana emsal olan

Dürüstlükte dünyaya timsal olan onlar

Anadolu'yu yurt yapan

Selçuklunun temelinde onlar vardı

Üç kıtada at koşuran

Osmanlının özünde onlar vardı

27 Aralık 1919'da Dikmen sırtlarında Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'e "Paşam seni görmeye geldik, bu vatan uğruna ölmeye geldik!" diyerek Cumhuriyet'in temelinde onlar vardı.

Onlar bir gerçek

Onlar bir tarih

*Onlar: Ankaralı Seymenler."*⁶

⁶ Kaynak: https://www.ankarakulubu.org.tr/pg_110_seymenler (Erişim tarihi: 14.09.2020)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Ankara tarihinin önemli dönemeçleri, Ankara şehir kimliğinin temel taşlarından görülen unsurlar ve değerler, Seğmenliğin oluşumuna doğrudan yansıtılır. Oğuzlar, Selçuklular, Osmanlılar ile birlikte Atatürk'ün şehre gelişi ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki başkent Ankara, Seğmenlerin değer dünyasında yer tutan tarihsel duraklardandır. Atatürk'ün kurduğunu olduğu Ankara Kulübü Derneği (1932) ile Ankara Seğmenleri Derneği, bugün bu kimliği temsil eden en önemli iki dernektir.

Ankara'nın tarihteki önemini yansıtan bir diğer unsur, şehrin tarih sahnesindeki *edebî muhit* olarak varlığıdır. Tonga'nın ortaya koyduğu üzere (2019: 371) Ankara edebî muhit olma serüvenini XI. yüzyıldan beri sürdürmüş, özellikle XIX. yüzyıl ortalarına kadar birçok halk ve divan şairini yetiştirmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra ise buraya görev icabı gelen birçok yazar ve şaire ev sahipliği yapmıştır.

Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı ve başkentlikle gelen süreç Ankara'yı tarihte yüklediği misyonlardan çok daha önemli bir konuma getirmiş olsa da 1916'ya tarihlendirilen büyük yangın Ankara tarihi açısından kritiktir. Ankara'nın o dönemki fiziksel çevresini köklü biçimde değiştiren, sosyo-ekonomik açıdan büyük kayıpların yaşandığı bu yangın, bir milat olarak değerlendirilmekte (Esin ve Etöz, 2015: 43), dolayısıyla toparlanması zor ve zaman alacak bir süreci işaret etmektedir. Atauz'a göre bu yangın, Ankara'nın çokkültürlü, çok katmanlı -farklı dilleri, kültürleri, dinleri ve bunlarla ilgili mekânları barındıran- binlerce yıllık geleneğinin sonu (2004: 157) olarak değerlendirilmektedir. Artık farklılığın başka terimlerle ve modernleşmenin getirdiği yeni kavramlarla açıklanması gereken alanlara doğru kaymaya başlayacağını da değerlendirmesine ekleyen Atauz'a göre Osmanlı Ankara'sı "*tellerinden bin bir nağme çıkartarak, insan gibi inleye inleye, feci ve tuhaf*" bir biçimde yanmış ve bitmiştir (2004: 157). Atauz'un da işaret ettiği farklılığın kapsamının ve referansının değişecek olması, Ankara'nın konumlandırılacağı söylemin referanslarının da değişmesi anlamına gelmektedir.

Yukarıda anlatılanlar gibi, bazı olayların ve dönemlerin kimi noktalarda geçmişi unutmaya olarak deneyimlendiğine işaret eden Erdoğan da (2004) eserinde Ankara'nın tarihindeki önemli eserlere, şahsiyetlere atıf yaparak Ankara hakkındaki kolektif belleğe önemli katkılarda bulunmuştur. Ankara'da ilçe, semt, mahalle isimlerini inceleyen ve bunların birçoğunun Ankara'nın tarihî coğrafyasıyla örtüşüğünü belirleyen Kankal'ın da ifade ettiği gibi (2018: 483) Ankara tarihini Frigler, Hititler, Galatlar, Romalılar, Danişmentliler, Selçuklular, İlhanlılar, Eretnalılar, Ahiler, Osmanlılar, Timur istilası, Celali isyanları, 1871-74 arasındaki kuraklık-hicret ve ölümler, 1916-1929 yangınları, Millî Mücadele yılları, erken Cumhuriyet dönemi ve son dönemine ait izlerle birlikte kabul etmek elzemdir.

Mimarinin Dili: Palimpsest Şehir

Mimari, yapının işlevle birlikte birey ve toplumla kurduğu sanatsal bir ilişkinin temsilidir. Mimarinin önemli bir parçasını oluşturduğu kentin fiziksel yapısı, kent insanını etkiler ve aynı zamanda kentlilerin mimariyle ve birbiriyle kurduğu ilişkiden de etkilenir. Bu ilişkiye referans olabilecek önemli bir kavram, çokkültürlü yaşamın biçimdeki tezahürü olarak nitelendirilebilecek "palimpsest" kavramıdır. Mimaride bir şeyin ya da yerin daha önceki biçimlerinin yeniden veya değiştirilerek kullanılması, ancak eski biçimlerinden parçaların da korunuyor olması anlamına gelen bu tarz, farklı dönemlere ait çok katmanlılık, çoğunlukla İstanbul kentinin örnek gösterildiği "kent palimpsesti" olarak adlandırılmaktadır.

Mimarlığın estetik olmaktan çok siyasi bir faaliyet oluşu ve derinliğinin de ister istemez tabii olduğu siyasetin derinliği kadar olduğu, yani Ankara kadar olduğu argümanında (Cündioğlu, 2019: 80), siyasetin erk mekânı olan Ankara'ya referans verilir. Türkiye'nin mimarisinin siyasal tarihiyle iç içe geçmişliğinin vurgusu yapılırken Ankara'nın referans gösterilmesi, Ankara'nın daima siyasetle anılan bir mimaride göze görüldüğü algısını oluşturur. Oysa Ankara mimarisinin, siyasi temsiliyetin ötesinde anlattığı şeyler de vardır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* adlı eserinde Ankara'dan şöyle bahseder:

"Türk kültürünün kendinden evvel gelmiş medeniyetlerden kalan şeylerle bu kadar canlı surette rastgele karıştığı, haşır neşir olduğu pek az yer vardır. Kale'de ve onun eteğinde serpilmemiş mahallelerde Türk velileri Roma ve Bizans taşlarıyla sarmaş dolaş yatarlar. Dedelerimizin

mezarlarından çıkan yeşillikler hangi itikatların etrafında yontuldukları belli olmayan çok eski taşları kendi rahmaniyetleri ile yumuşatırlar; burada kerpiç bir duvardan İyonya tarzında bir sütun başlığı veya arkitrav fırlar, ötede bir türbe merdivenin basamağında bir Roma konsülünün şehre gelişini kutlayan kadim bir taş görünür, daha ötede bir çeşme yalağında eski bir lahdin bakantaları gülümser. Ahî Şerafeddin'in türbesini asırlarca Greko-Romen arslanlar bir nöbetçi sadakatiyle beklerler ve bu yüzden Arslanhâne adını alan caminin hakikaten eşsiz mihrabında, Etiler'in toprak ve bereket ilâhesinden başka bir şey olmayan bir yılan son derece kuvvetli plastikliğiyle meyveler arasında dolaşır ve camiin o kadar şaşırtıcı bir safiyetle boyanmış ağaçtan sütunları Bizans ve Roma başlıkları taşır.” (Tanpınar, 2014: 17)

Kentin dilinin de bir parçasını oluşturan ve yoğunlukla görsel temsillerin meydana getirdiği kentsel imajlar, Batuman'a göre (2019: 16), kentlileri birer izleyici olarak kurar ve izleyicileri de kentliler olarak tanımlar. Bu imajları görenler, kenti o imajın dilinde değerlendirirken bir yandan da kendi anlam dünyalarında imajı yeniden yapılandırır. Bu sayede kent, daima dinamik bir imaja sahip olur.

İslam şehirlerinin de içinde değerlendirildiği klasik ve tek merkezli şehirler; ekonomik, teknolojik ve sosyal değişimler ölçüsünde eski şehir ve yeni şehir olarak merkezi değişen ve kapalı olmayan bir sisteme sahiptir. “Medina” adı verilen ve kalenin de yer aldığı bölge “eski şehir” olarak adlandırılırken, “modern” ya da “Avrupalı şehir” olarak isimlendirilen yeni şehir eski şehirdeki bütünlük çizgisinin aksine bölünmüşlükle form kazanır (Keleş, 2016: 33-43). Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni şehir planlamasına kadarki dönemini kapsayan şehirsiz mimarisinin İslam şehirleri geleneğine göre planlanmış bir düzeni olduğu söylenebilir. Dış Kale içindeki ve çevresindeki camiler, toplumsal hayatın Kale civarıyla sınırlı olduğu Cumhuriyet öncesi dönemde İslami yaşam tarzına uygun bir konumda bulunmaktadır. İslam şehirlerinde toplumun dinsel, siyasal, entelektüel yaşantısının merkezi olan camilerin, medreselerle birlikte Batı şehirlerindeki jimnazyum ve tiyatroların işlevini gördüğü düşünülebilir (Keleş, 2016: 42). Ankara'nın tarihî camileri ise bu noktada kendilerine özgü biçimleriyle öne çıkarlar. Bugün Kale çevresinde şehrin dolaşım ağına mesafeli bir noktada bulunan irili ufaklı Ahi camileri, ahşaptan yapılmış farklı mimarileriyle bu durumu örneklemektedir. Kocatepe Camii'nin inşasına kadar Ankara'nın en büyük camii olma vasfına sahip Ahi Şerafeddin (Arslanhane) Camii, Ankara'nın en eski camii olarak bilinen Kale çıkışındaki Alaaddin Camii ve Ankara şehir kimliğinin ve ruhunun hayati bir eşiğini temsil eden Hacı Bayram-ı Veli Camii ise kent palimpsestine örnek olarak gösterilebilecek önemli yapılardır. Camiler gibi dinî eserlerin taşıdığı kutsallık, toplumsal açıdan olağanüstü sınıfına sokulan ve diğer her şeyden ayrı bir yere konulan fenomenler olarak (Marshall, 2005: 439) tanımlanmaktadır. Kutsallığın sınırları, dinlerin çizdiği çerçevenin dışında, toplumun onları bu şekilde tanımlamalarıyla mümkün olmaktadır. Bu bakımdan dinî mekân olmalarının ötesinde toplumsal yaşantının herhangi bir aşamasında kutsallık işlevi gören mekânlar ve unsurlar kutsal olarak kabul görmektedir. Her üç cami dinî ve toplumsal bir eser olarak kutsallıklarının yanında, Ankara tarihinin önemli unsurları olma özelliğine de sahiptir.

Görsel 3. Sultan Alaaddin Camii
Kaynak: Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

başlıkları Bizans devrinin derleme eserlerinden olan iki mermer sütun olmak üzere toplamda sekiz sütuna sahip bir yapıdır (Konyalı, 1978: 13-17). Bu sütunların muhafaza edilerek inşa edilmiş olması, Roma kültürüyle Türk-İslam kültürünü harmanlarken Ankara tarihinde sözü pek edilmeyen çokkültürlü tarihe ve yaşama dair ipuçları da vermektedir. Selçuklu döneminde Konya şehrinin öne çıkmasına karşın Ankara'da da bu döneme ait bir yapının bulunması, başkentliği öncesindeki kültürel kimliğin önemli bir temsilidir. Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü web sayfasında verilen bilgilere göre, 1178 tarihli ilk caminin Sultan Alaaddin tarafından tamir görmesi sebebiyle bu ismi alan yapı, XIV ve XV. yüzyıllardaki tamirlerle asıl kimliğini kaybetmiştir⁷. Görsel 3'te de dikkati çeken bu sütunlar, Ankara'nın gizli kalan palimpsest kimliğinin temsili olarak gösterilebilir.

Mimar Uğur Tanyeli, kutsallığın günümüzde yerini başka işlevlere bıraktığı kanaatindedir. Buna göre, eski dingin kutsallıklar günümüzde yerini asabi kutsallıklara bırakmakta (Tanyeli, 2017: 280), yeni kutsallık mekânları katılık, kesinlik ve karşıtlık teması üzerinden tanımlanmaktadır. Bir röportajında bu karşıtlığın siyasal iklimin keskinliğiyle oluştuğunu dile getiren Tanyeli'ye göre, Türkiye'de Osmanlı camii replikalarını veya yorumlarını görmeden cami gördüğüne ikna olmayan kesimler de mevcuttur (Fındıklı, 2017: 294). Bu keskinlik ve katılık, camilerin biçiminin ötesinde temsil ettiği anlamı sınırlamaktadır. Palimpsestlik ise bu tanımın karşısında yer alarak kutsallığı birlik, bütünlük ve çokluk etrafında yapılandırmaktadır. Yukarıda belirtilen üç cami de kutsalın eski dingin, yumuşak anlamını özümseyen ve yansıtan, Ankara'ya ait yapılarıdır.

Sultan Alaaddin Camii, İç Hisar Sokağı'ndaki bir meyilde, kible tarafı iç kale duvarına bitişik olan, mabedin avlusunda yer alan dört taşın Yunan ve Roma devirlerine ait olduğu, müezzin ve kadınlar mahfelinin altında birinci sırada altı, ikinci sırada

⁷ Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecekyer/alaaddin-camii-1> (Erişim tarihi: 08.09.2020)

Görsel 4. Ahi Şerafeddin (Arslanhane) Camii
Kaynak: Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Şerafeddin Türbesi'ni barındıran bir yapıdır (Konyalı, 1978: 19-24). Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde yer alan bilgilere göre, günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşan yapı XIII. yüzyıldan kalma, Ahilerin yaptırdığı Selçuklu dönemine ait bazilikal bir formdadır. Alanında bulunan Ahi Şerafeddin Türbesi'nin külliye duvarına gömülü Antik döneme ait aslan heykeli sebebiyle bu ismi alan

Görsel 5. Augustus Mabedi ve Hacı Bayram-ı Veli Camii
Kaynak: Anadolu Ajansı

Bayram Sokağı'nda yer alan Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi ise, mabedin soluna kible köşesinden Augustus/Ogüst Mabedi'yle bitişik, Bayramiye tarikatının kurucusu ve büyük mutasavvıf Hacı Bayram-ı Veli Türbesi'ni de içine alan, Ankara Kalesi'ni cepheden gören bir mimari eserdir (Konyalı, 1978: 41-43). Ahi camilerinin yakınında bulunan bu eser, Cumhuriyet tarihinin başlangıcında önemli bir işleve sahip olmuş, sembol bir yapıdır. XV. yüzyıl başlarında Ankara'ya gelen Türklerin Augustus ve Roma Tapınağı'na dokunmaksızın saygı ve hoşgörüyle yaklaşması, Ankara'da farklılıkların kültürel birlikteliğini işaret eden somut bir ifadedir. Bu durum Ankara'yı mekân olarak konu edinen romanlarda izleri sürülebilecek kurgulara da yansımıştır (Sazyek, 2018: 34-35). Tanpınar'a göre de farklı medeniyetlerin birbirine karıştığı canlı bir temsil sunan sınırlı yerler vardır ve onlardan biri Hacı Bayram-ı Veli Camii'nin olduğu alandır: "Bu terkiplerin en manalı İmparator Augustus'un şerefine toprağa dikilmiş mermer bir

Sultan Alaaddin Camii'nden daha yeni bir yapı olan Ahi Şerafeddin Camii ise, Arslanhane Mahallesi'nde bulunan ve mahalleyle aynı isimle de anılan, eski devirlerin inşa malzemeleri ve taşlarından istifade edilerek yapılan, kapıya bir tak manzarası veren stalakitlerle kalın minaresi, eskiden kalma çinileri, Bizans ve Roma devrinden kalma 24 çam sütun başlığı ve mabede kaplumbağa şeklini veren dam ve sakfiyla zaviyenin dışında kalan mezarlık ve Roma mezar taşlarıyla Yunanca kitabeli taşlara sahip ve alanında Ahi

yapıda, minare kaidesindeki Roma devri malzemeleri dikkati çekmektedir.⁸ Görsel 4'te de görüldüğü gibi caminin ön cephesinde ve minaresinde dikkati çeken bir başka unsur, beyaz rengeyle parlayan, Ankara taşı olarak da bilinen Andezit taşıdır. Ankara'daki mimari yapılara kimlik katan bu taş, hem dayanıklılığı hem de görsel açıdan güçlü bir temsili simgelemektedir.

Ogüst (Augustus)
Meydanı adı verilen alanda

⁸ Kaynak: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecek_yer/aslanhane--ahi-serafettin--camii (Erişim tarihi: 08.09.2020)

kaside olan Roma mabedinin kalıntılarıyla yanı başındaki Hacı Bayram-ı Veli Camii'nin beraberce teşkil ettiği zıtlar mecmuasıdır. Bitmiş veya tam diyebileceğimiz hiçbir eser, bu toprağın macerasını bu kadar güzel hulâsa edemez." (Tanpınar, 2014: 17) Güven'e göre de (2017: 25) Tanpınar'ın doğru bir şekilde Augustus Tapınağı'nı ve Hacı Bayram-ı Veli Camii'ni birbirinden soyutlamadan düşünmesi, bu iki yapının zaman ve mekân içinde Ankara'nın tarihini benzersiz ve özel kıldığına bir göstergesidir. 23 Nisan 1920'de dualarla Meclis'in açılışındaki durak olan bu cami, Roma ve İslam kültürünü harmanlamasının yanında Cumhuriyet'e açılan bir kapıdır. Bu çoklu temsil, bu yapının herhangi bir tarihî ibadet yeri olmanın ötesinde, Augustus Mabedi gibi bir ölümlüyü ilahlaştıran Roma kültürü ve yüce yaratıcıya imanı esas alan İslam'ı birbiriyle çatışmadan kaynaştıran bir mekândır. Hacı Bayram-ı Veli Camii'nin bu palimpsest yapısı, onun yalnızca Bayramiye tarikatıyla anılmasını ve Cumhuriyet'le örtüşmez bir vasfa hapsedilmesini engellemektedir.

Bu üç mimari yapı özelinde gösterilen ve Ankara'ya dair söylemlerde öne çıkarılmayan unsur, İstanbul'un çokkültürlülüğüyle karşılaştırılma gayesi gütmeyen ve bu özelliği yalnızca İstanbul'unmuş gibi kabul etmeyerek Ankara'yı palimpsest bir mimari ve derin bir kültüre sahip bir şehir olarak tanıma fırsatı verir. Nitekim genelde Türkiye Cumhuriyeti, özelde Ankara'daki mimarlık algısına ve üretimine bakıldığında, çok kültürlü ve çok katmanlı bir mekânda tek bir mimarlığın olmadığı görülmekte (Güven, 2017: 24-25), ancak bu görünüm her zaman ve her durumda vurgulanmamaktadır. Bu yapılar, Ankara'yı tek kültürlü ve mimari yoksunu bir şehir olarak sunan söylemlerin ötesinde şehrin kimliğinin sürülebileceği izlerdendir.

Mekânın Dili: "Mabetsiz Şehir" Mabetleri

Mekân, yerin biçimlendirilmiş bir temsili olarak kent hayatındaki en somut temsillerdendir. İnşa edildiği amaçla kimi zaman örtüşen, kimi zamansa o amaçla çelişen veya amacın dışındaki bir örüntüyü oluşturan ilişkiselliklerle dolu bir yerdir. Şehrin mekânlarını inşa eden medeniyet tasavvuru, bu inşayı kendi değer sistemine göre yapıp düzenler, bu tanzimden söz konusu medeniyet tasavvuruna ve onun bağlı bulunduğu değerler sistemine göre toplumsal ölçekte kurgulanan bir hayat tarzı şehrin imarı olarak ifade edilir ve inşanın, düzenin ve imarın bütünselliği şehirde görünür olur (Ökten, 2020: 26). Söz konusu anlatıma göre Ankara, birçok medeniyete ev sahipliği yapan bir şehir olmakla birlikte günümüzü de kapsayan uzun bir zaman dilimi süresince İslam medeniyetine ait bir şehir olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda bir İslam şehri olarak Ankara'nın mekânsal temsilinde camilerin varlığı, Ankara'nın İslam medeniyetini temsili açısından hayati bir dinamiktir.

Bu noktadaki tartışmaları özetleyen, Ankara'ya dair öne çıkan söylemlerden bir diğeri, Cumhuriyet eleştirilerinden köklenen, Osman Yüksel Serdengeçti'nin kaleminden çıkan *mabetsiz şehirdir*. 21 Haziran 1949 tarihli yazısında meseleyi "*Dünyanın başka yerinde var mı bilmem! Türkiye'de mabetsiz bir şehir var... Ankara'nın Yenişehir'i...*" (2018: 17) şeklinde ifade eden Serdengeçti, eleştirilerini Ankara ile Ankara'nın ve Cumhuriyet'in modern yüzü olarak kurulan Yenişehir bölgesi üzerinden simgeselleştirir. Bu söylem, yeni devletin din merkezli yönetimden uzak laik yönetim tarzına getirilen eleştirilerin, Ankara'nın başkent seçilmesi üzerinden sürdürüldüğü ve Ankara'nın görsel temsilinde bedenleştiği bir anlamı açığa çıkarır.

Erşahin'e göre, Serdengeçti'nin uğruna yargılanmak durumunda kaldığı bu sert söyleminin arka planında dönemin güçlü gazetecilerinden Emin Yalman'ın 1931 tarihli makalesindeki şu ifade yer almaktadır: "*Bütün başkentler büyük bir mabedin etrafında kurulmuştur. Bu hurafeden kendini kurtaran tek başkent Ankara'dır.*" (Erşahin, 2020: 492) Bu karşılıklı atışma, esasında Ankara'nın şehir kimliğinden çok yeni rejimin din üzerinden temellenen eleştirileri bağlamındadır ve Ankara bu bağlamda bir araçtır. Türkiye'de resmî ideolojinin bir siyasal din gibi işlev görürken kendisine karşı ideolojilerin üretilmesine de sebep olduğu (Akın, 2021: 50) tespitinden hareketle bu çatışma, Türk modernleşmesinin din ile olan ilişkisi temelinde anlaşılabilir.

Görsel 6. Kocatepe Camii

Kaynak: Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

kimliğini temsil eden ilişkiselliklerle şekillenen bir unsurdur. İslami yaşantının ibadet mekânı olan ve Kâbe'nin bölgesel temsilcisi olarak görülen camiler, insanların kendilerini fiziksel tehditlere karşı güvende hissettikleri, manevi olarak huzur buldukları, ruhi dünyalarını zindeleştirdikleri, Allah ile olan ilişkilerini en üst düzeye çıkardıkları yerlerdir (Erdem, 2020: 53). Erzen'in de ifade ettiği gibi camiler (2019: 248), inşa edildikleri döneme ve kültürel ortama göre yapısı değiştiği için temel işlevinin ötesinde genelleme yapmaya müsait olmasalar da içerdikleri semboller birçoğu için geçerlidir ve camilerin anlam kazandığı temel unsurlardandır. İslami dünya tasavvuru çerçevesinde oluşan camiler yalnızca dinî ayin yeri değil, aynı zamanda imamın önderliğinde kimi zaman hukuki davaların da görüldüğü bir kamusal alandır ve bu tür camiler kalabalık bir cemaatle avlusunun da kullanıldığı 'ulu cami'lerdir (Erzen, 2019: 251). Ankara tarihinden bugüne kalan bu türden bir ulu camiye rastlanmamakla beraber, bunun nicelik bakımından cami varlığı açısından bir gerçeklik sunmadığı ifade edilmelidir. Bununla birlikte, bugün camilerin kentteki işlevleri oldukça değişmiş ve dinî ayin yeri olmanın ötesinde imam önderliğinde hukuki davaların yürütüldüğü bir kamusal alan olma vasıfları kaybolmuştur. Kamusal alanın dönüşüm pratiğiyle birlikte Türk modernleşmesinde dinin taşıdığı rolle de ilişkilendirilebilecek bu durumdan hareketle, bugünkü şehirler için camilerin niceliksel varlığının eskisi kadar büyük anlamlar taşımadığı söylenebilir. İstanbul'daki Fatih Camii avlusu tarihten gelen simgesel anlamıyla birlikte kimi zaman bazı cemaatlerin toplanma ve eylem alanı olarak halen kullanılsa da diğer şehir camileri bu kullanımın dışında kalmaktadır.

Bu unsurlar ve söylem bağlamında Ankara'nın başkentlik yıllarının başında "mabetsiz şehir" ifadesinin öne çıkmasıyla şehrin dinî kimlikten yoksunluğu vurgulanmış ve bu yokluk inşası üzerinden bir eksikliğe zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Nihayetinde mesele, seküler ulus devletinin başkentlik imgesini sivil bir kamusal alanın planlaması aşamasında yeniden dokumuş; öte yandan geçmişe ait ne varsa baskılamıştır (Sargın, 2021: 16). Bu noktada Ankara'nın tarihinden gelen Ahi camileri bu söylemin perdelediği manzarayı açığa çıkarmakta, her ne kadar Osmanlı devirlerinden kalan merkezî bir ulu camiye sahip olmasa da Ankara, tarihî mahallelerinin hemen yanı başındaki Mimar Sinan eseri Cenab-ı Ahmet Paşa Camii'nin varlığı ile dinî bir zenginliğin de temsilini sunmaktadır. Görsel 7'de görülen bu cami, bugün Ulucanlar olarak bilinen ve kentin merkezî yoğunluğunun kısmen dışında kalan bir bölgede yer almaktadır.

Bu çatışmanın uzantısında, şehre mabet kazandırma misyonu, iktidara gelen sağ yönelimli partilerin benimsediği bir politika olur. Yer tahsisini 1956'da Adnan Menderes'in yaptırdığı, açılışı Turgut Özal tarafından 1987 yılında gerçekleştirilen Kocatepe Camii, Erşahin'in de söylediği gibi (2020: 492), Serdengeçti'nin ifadesine bir cevap niteliği taşır. 2020 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı istatistiklerine göre, Ankara'da 3171 cami bulunmaktadır⁹. Bugün Ankara, nüfusuna oranla mabet bakımından önde gelen kentler arasında yer almaktadır.

Mimariyle derin bir bağı bulunan mekân, bir kentteki yaşantıyla üretilen, kentin

⁹ Kaynak: <https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/sayfa/57/istatistikler> (Erişim tarihi: 31.10.2021)

Görsel 7. Cenab-ı Ahmet Paşa Camii
Kaynak: Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Bugün Altındağ semti sınırları içinde bulunan ve en büyüğü Ahi Şerafeddin Camii olan Ahi Elvan Camii, Ahi Yakup Camii, Ahi Tura Camii bu bölgedeki tarihî Ahi camilerinden bazılarıdır. Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün sunduğu bilgilere göre, yukarıda adı geçenlere ek olarak Ağaç Ayak Camii, Çiçeklioğlu Camii, Direkli Camii, Eskicioğlu Camii, Hacettepe Camii, Hacı Arap Camii, İbadullah Camii, Karacabey Camii, Kurşunlu Camii, Tabakhane Camii, Tacettin Camii ve Zincirli Camii Kültür ve Tabiat Varlıkları bünyesinde kayıt altına alınmış tarihî camilerdir¹⁰. Erdoğan'ın kaleme aldığı ve Ankara Ahileri eserlerinin kapsamlı olarak ele alındığı çalışmada ise (2011) Ahi Şerafeddin Camii, Ahi Yakup Mescidi, Ahi Elvan Camii, Yeşil Ahi Camii, Ahi Tura Camii, Geneği Mescidi, Ahi Arab Camii'nin yanı sıra Ahi Hacı Murad oğlu Ahi Şemseddin Ahmed Vakfiyesi'nin adı Ahi vakıfları arasında zikredilmektedir. Bu camiler adlarını kendilerini yaptıran Ahilerden alsalar ve onları yapan şahısların öldükten sonra elde edeceği manevi kazanımlar için sadaka-ı cariyeye olarak yapılsalar da İslam kültüründeki caminin anlamına bağlı olarak hiçbir şekilde özel mülkiyete dâhil olmazlar ve Allah adına inşa edilen toplumun ortak manevi değerleri arasında yer alırlar (Erdem, 2020: 53). Bu özelliklerinden hareketle, bilhassa Ahi camilerinin Ankara'nın tarihî mabetleri arasında yer aldığı görülmekte, Ankara'nın mabetlerle dolu bir şehir oluşuna dair güçlü örnekler sunmaktadır.

Coğrafyanın Dili: Üzüm Bağlarından Kuru Bozkıra

Ankara'nın gerek Cumhuriyet'in ilk zamanlarında, gerek günümüzde eksik bir şehir ve yetersiz bir başkent oluşuna gerekçe olarak gösterilen unsurların arasında sahip olduğu coğrafya öne çıkmaktadır. Denizden irak, karasal bir iklime sahip olan bu bozkır, İmparatorluk mirasçısı bir devletin başkenti olma görkeminden uzak olarak değerlendirilmektedir. İstanbul'un kadim şehir ve başkent oluşundan mütevellit, Ankara'nın denize sahip olmayışı ve kurak coğrafyası söylemlerde vurgulanmakta, Ankara bu yönleri üzerinden değersizleştirilmektedir. Oysa bozkırın öz zenginliği ve değeri bir yana, Ankara şehrinin geçmişinden bugününe söylemlerdeki kadar kurak ve kuru bir coğrafyaya sahip olmadığına yönelik veriler mevcuttur. Bu bağlamda, Ankara'yı bu imajdan kurtarmak adına Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan Gazi Orman Çiftliği, kentin merkezinde Ankaralıyı ormanla buluşturan önemli bir Cumhuriyet kazanımıdır.¹¹ Ayrıca, Ankara eleştirisinin coğrafi bir söylem

¹⁰ Kaynak: <https://ankara.ktb.gov.tr/TR-152970/camiler.html> (Erişim tarihi: 26.06.2021)

¹¹ Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz.: Kaçar, 2016.

aracılığıyla yapılmasının, Ankara coğrafyasının yetersizliğinden ziyade politik bir gerekçe ve tarihsel bir nüveden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Ankara'nın ilk çağlardan bu yana bağlarının ve üzümünün çok meşhur olduğu bilinmekte, bu sebeple Farsça üzüm anlamına gelen "engür" kelimesinden türetilen "Engürü" nün şehre isim olarak verildiği düşünülmektedir (ODTÜ, 1997: 2; Erdoğan, 2001: 23; Erdoğan vd., 2008: 8). Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Ankara'yı "Engürü" ismiyle anmış; Ankara Kalesi'nde yer alan bağlar dolayısıyla şehrin İran kaynaklarında "Engüriye" diye geçtiğini de belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 287). Yunanca koruk (üzüm) ve salatalık anlamına gelen "Aghuridha" ve "Anguri" kelimelerinin Ankara için de kullanıldığı söylenmekte (Erdoğan, 2001: 23), eski Arap coğrafyacı ve tarihçilerinde Ankara için bu kullanımın oldukça yaygın olduğu ifade edilmektedir (Galanti, 2005: 12). Şehrin Osmanlı'ya geçtiği ilk zamanlarda kullanılan bu isim, Ankara'nın bağlarıyla ön planda olduğu kanaatine yaygınlık kazandırmıştır.

İç Anadolu'nun kuzeybatısında, deniz ve bozkır iklimi arasında kalan, sıradağların ortasında, Sakarya Nehri'nin kollarından Ankara Çayı'nın geçtiği bir ovaya kurulu olan Ankara; İç Karadeniz Bölgesi'nin dağlarına uzak, korunaklı, nezih bir konumdadır (Ergenç, 2012: 4). Ankara coğrafyasının bir zamanlar zengin unsuru olan derelerin ıslah edilememiş olması sebebiyle, bugünkü Ankara Çayı olarak bilinen çayı bir zamanlar besleyen Hatip Çayı günümüzde kurumuştur. Zamanında debbağların/dericilerin tabakhanesine yataklık eden bu çay, Ankara şehrinin coğrafi zenginliklerinden biridir. Ankara'nın birçok ilçesinden geçen çay bugün taşkınığını yitirmiş ve zayıflamış olsa da Ankara'nın kurak bozkır imajına bir gedik açan varlığıyla değerini büyük ölçüde korumaktadır.

Görsel 8'deki eski bir Ankara fotoğrafının alındığı yerde, şöyle bir not bulunduğu ifade edilmektedir:

*"Havaların ısınmasıyla Ankara'da baharın ilk aylarında bağa göçme geleneği başlar, ekim sonu ile birlikte tekrar şehre dönülürdü. Eylülde bağ bozumu yapılır ve kış için yiyecekler hazırlanırdı. Kavaklıdere ve Çankaya, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında bu geleneğin yaşatıldığı bağ evlerinin bulunduğu semtlerdendir."*¹²

Görsel 8. Kavaklıdere Bağlarından Yenişehir'e Doğru Bakış
Kaynak: VEKAM Arşivi, Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu

Halep-Şam yolunda Kayseri bağlantısı üzerinde ve Antalya-İskenderiye deniz yolunda Konya üzerinde bağlantıları bulunmaktadır (Ergenç, 2012: 4-5). Mustafa Kemal Atatürk'ün başkent olarak Ankara'yı seçmesinde, Ankara'nın sahip olduğu bu doğal ve coğrafi konumun da hayli etkili olduğu (Yahnici, t.y.: 9-10) düşünülmektedir. Fakat kurucu ideolojinin en çok başvurduğu, Ankara'yı yerici jargonlardan biri

Ankara'da ilçe, semt, mahalle ve mevki isimleri verilirken başvurulan coğrafi özellikler arasında tepeler, dereler, pınarlar ve vadilerin geldiğini görülmektedir (Kankal, 2018: 480). Dağların ve ırmakların taşıdığı su kaynaklarından beslenebilen, dağ havasının getirdiği serin havayla bozkırın yaz kurağını dengeleyebilen, dağların önündeki ovanın imkân tanıdığı tarımsal ve iktisadi üretime sahip olabildiği için eskiden beri kervanların uğrak noktası olan Ankara'nın Bursa-Tebriz arası İpek Yolu'nun Tokat-Amasya-Çorum-Çankırı istikametinde, Anadolu'yu çapraz olarak geçen

¹² Kaynak: <https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/FKA/id/3496> (Erişim tarihi: 26.06.2021)

olarak ifade edilen “bozkırı orman yapma” sloganı (Aydın, 2017: 46), Ankara denince akla yalnız bozkırın gelmesine sebep olan inşa edici bir söylem olmuştur. Sonraki süreçte iyi işletemeyen politikaların ve kentleşmenin yıkıcı etkilerine maruz kalan Ankara, sahip olduğu güzelliklerin bazılarını yitirmek durumunda kalmıştır¹³. Ankara’nın kuru iklimine rağmen yer altı suları bol olduğu için iyi çözümlerle su sıkıntısı çekmeyeceği ifade edilmektedir (Erzen, 2021: 181). Buna rağmen şehrin içinden geçen derelerin ıslah edilememesi ve kuruması, kısmen buna bağlı olarak ormanlık alanların kaybedilmesi ve söylemdeki “*kuru bozkır*”a dönüşmesi, Suavi Aydın’ın *iç kolonizasyon* (Aydın, 2017: 58) olarak adlandırdığı, ekolojik bir krizle sonuçlanan bir süreçle anlatılmaktadır. Eskiden kentler, içinde buldukları coğrafyadan bağımsız olarak akarsuların bulunduğu yere göre kurulurken, modern kentlerle birlikte motorlu ulaşım öncelik kazandığı için akarsuların doğal olarak açtığı arterler asfaltlanmış, yollar buradan geçirilmiş ve kentlerin sağlıklı gelişimi engellenmiştir (Erzen, 2021: 182). Böylece doğa yol gösterici ve hayat verici bir referans olmaktan çıkmış, mücadele edilecek ‘karşıt’ bir unsura dönüştürülmüştür. Nihayetinde doğanın bütünüyle insanın kapalı dünyasına sokulması ve dolayısıyla coğrafyaların değişmesi insanın dolaylı olarak dünya ile kurduğu teması imkânsız kılar ve bu temasın odağındaki doğanın kaybı da Aydın’ın ifade ettiği gibi (2017: 58) “ekolojik felaket” olarak nitelendirilebilir (Erzen, 2019: 43). 1916 tarihli büyük Ankara yangını gibi olaylar da mevcut coğrafyanın zedelenmesinde kontrol edilemeyen vakılardan olmuş, nihayetinde bir zamanlar bağlarıyla ünlü olan Ankara, çorak bir Anadolu şehri olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Gazi Orman Çiftliği, ODTÜ Eymir Ormanı gibi projeler Ankara’yı yeşile büründürmede önemli pay sahibi olmuş, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Ankara’nın bugün dahi karasal iklim bölgesinde yeşil bir kent olarak kalabilmesini sağlamıştır.

Müziğin Dili: Köy Odalarından Pavyona

Ankara’yı başkentliğinin ve siyasi kimliğinin ötesinde 90’lı yılların sonrasında tüm Türkiye nezdinde popüler kılan ve hâlâ kılmakta olan unsur, kentin özvarlığından sayılan oyun havalarıdır. Ankara müziği denince akla gelen oyun havaları ve popüler türküler, Ankara ile ilgili güncel kültüre ve söylemlere konu olmaktadır. Bununla birlikte Ankara şehir kimliğinin kurucu unsurları arasında gösterilen¹⁴ oyun havaları, özünde, günümüzde icra edilen hal ve biçiminden oldukça farklıdır. Ankara köy odalarında icra edilen eğlence formunun merkezî unsurlarından olan türküler, oyun havaları ve halk oyunları; zamanla kentleşmenin de etkisiyle bozularak pavyon kültürüne taşınmış ve bu alanın kendine özgü dinamikleriyle başka bir hüviyete bürünmüştür. Ankara’daki bu yaşantının anlatıldığı Blu TV Yapımı “Pavyon” isimli bir belgesel dizi¹⁵, 2019 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Bu dizinin ilk sezonunun üçüncü bölümü “Angara Müziği” adını taşımakta ve dizide pavyonlarda icra edilen şekliyle Ankara müziği anlatılmaktadır. Burada sunulan ve pavyonlar aracılığıyla temsil edilen müzik ve oyun havası kombinasyonu Youtube gibi kamuya açık platformlarda ve medyada icra edilen müzik programlarında Ankara adıyla birlikte anıldığı için, söz konusu temsiller, bu çalışmada Ankara’nın popüler söylemdeki müzikal kimliği olarak kabul edilmiştir.

Ankara’nın kendine özgü halk müziği; başta Seğmen geleneği (Zeybek havaları) olmak üzere Ankara’nın geçmişinden gelen gayrimüslim tebaanın müziği ile semah, deyiş, bozlaklar gibi çeşitli müzikal bileşenler ekseninde şekillenir (Satır, 2015). Ankara’nın sosyal tarihinde dinî oluşumların paralelinde dinî müzikler de kendine yer bulmuş, özellikle Mevleviler müziği aktif olarak kullanan oluşumlar arasında yer almıştır. Bu konularda yazılarına rastlanan İsmail Ankaravî (?-1631) (Demirci, 2018), yaşadığı dönem ve sonraki yüzyıllardaki çalışmalara rehberlik edecek musiki ve sema eserleri kaleme alarak Ankara ve müzik bağını çeşitlendirecek ve sıkı tutacak nitelikte bir varlık göstermiştir. Yaşadığı dönemde özellikle Kadızâde Mehmed Efendi önderliğindeki Kadızadeler Hareketi tarafından Mevlevilikteki müzikal ritüeller hakkında “düdük çalanlar, tahta tepenler” şeklindeki eleştirileri vaaz edenlere karşı güçlü bir duruş sergilemiş ve raks ve semaya karşı olanların susturulması gerektiğine dair

¹³ Bu tür bir incelemenin İmrahor Vadisi üzerinden yapıldığı bir çalışma için bkz.: Aytekin, 2020.

¹⁴ Bu konuda yapılan bir çalışmanın ilgili bölümü için bkz.: Öztürk Aykaç, 2018, s. 343-350.

¹⁵ Kaynak: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle> (Erişim tarihi: 30.10.2021)

güçlü fihhi delillerin ve musiki ile semayı savunan risalelerin içinde bulunduğu *Hucetü's Semâ* isimli eseri literatüre kazandırmıştır (Demirci, 2018: 385). Onun varlığı ve eserleri sayesinde hem dinî müzik icra imkânı bulmaya devam etmiş, hem de Ankaralı bir kalem vasıtasıyla şehrin müzikal kimliği kendine yol tutacak bir saha daha bulmuştur.

Muhabbet havası, oturak havası, bozlak, ağıt gibi alt türlere ayrılan Ankara oyun havasının (ODTÜ, 1997) kendine has bir ağırlığı, inceliği, Seğmenliğe gönderme yapan bir delikanlılığı bulunmaktadır (Doğan, 2014: 15, 188). Bu form, Ankara müziğini ve folklorik oyununu, günümüzdeki pavyonu mekân tutan eğlence hayatından ayırmaktadır:

“Ankara Kulübü’nün veya Ankara’daki derneklerin dışında hiçbir folklor topluluğu Ankara oyunu oynamaz. Neden? Çünkü Ankara oyunları ağır, oturaklı ve ancak dikkatle seçilebilen inceliklere sahip rakslardır. Çok sürat ve hareket yok, çok gürültü patırtı yok. Çok göstere göstere yapma yok. O yüzden folklor toplulukları için zor oyunlar. Yani bir Ankara zeybeğindeki figürlerin arka planında binlerce yıllık bizim hareketlerimiz var; yaptığımız işler var, maceramız var. Ama öyle göstere göstere, kaba tarzda değil.” (Doğan, 2014: 15)

Bu alıntıda ifade edildiği gibi Ankara müziği ve oyunu, salt eğlenme amacı taşımamakta, Ankara tarihi ve kültürünün bir temsilini sunarken Seğmenlik gibi köklü bir oluşumun da karakterini simgelemektedir. “Misket¹⁶, hüdayda (fidayda), mor koyun” gibi bilinen eserlerin yer aldığı, kendine has bir de bestesi bulunan ve müziğin ritminin bazen yavaş, bazen çok hızlı olduğu, çoğunlukla saz eşliğinde icra edilmekte olup pek çok kişi tarafından aynı anda oynanabilen, oyunlarda duruş, yürüyüş ve sekiş hareketlerinin uyum içinde sergilendiği “düz oyunlar” ve “Ankara zeybeği, mendil zeybeği, Karaşar zeybeği” gibi farklı isimler alıp farklı biçimlerde icra edilen “zeybek oyunları” olmak üzere iki şekilde incelenebilecek olan Ankara halk oyunlarının temel niteliği, “yiğitçe” bir duruşu temsil etmesi ve “gösterişli” oyunlar olmasıdır (Erdoğan, 2001: 287, 295). Dolayısıyla Seğmenler’in temsil ettiği Ankara halk oyunları, sembolik ve tarihî bir anlam da taşımaktadır.

Görsel 9. Seğmenler Etnografya Müzesi Önünde
Kaynak: VEKAM Arşivi, Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu

eğlendiği, bu eğlenceye müzik, oyun ve kimi zaman içkilerin eşlik ettiği köy odası eğlenceleri günümüzde bozularak yerini pavyon eğlencelerine bırakmıştır. Müstehcen sözlerle bezeli eserler, bu

Görsel 9’da Seğmenler, bu oyun tarzını icra etmekte ve Seğmenlik’in yöresel kıyafetlerini taşımaktadırlar. Buldukları mekân olan Etnografya Müzesi, eski adıyla Namazgâh Tepe olarak bilinen ve eskiden Türk Ocakları Genel Merkezi’nin bulunduğu, Ankara’nın Millî Mücadele dönemlerine dair tarihî anılarla dolu bir mekândır.

Ankara köy odaları, eskiden köylere misafir olarak gelen yolcuların ağırlandığı ve köylülerin imece usulü konuklarla ilgilendiği kamusal mekânlardır. Misafirin bulunmadığı zamanlarda köylerde genellikle genç erkeklerin toplanarak

¹⁶ Misket adlı kızın ölümü üzerine yakılan bir ağıtken sonraları oyun havasına dönüşen misket oyunu, bunların içinde ortaya çıkış hikâyesi en dikkat çekenidir.

eserler eşliğinde pavyon sahnesinde icra edilen figürler ve danslar, kadın merkezli meta unsurlarıyla bezeli eğlence sektörü, Ankara müziği ve oyun havası kültürünün bu eksene kaymasına sebep olmuştur.

Blu TV Yapımı "Pavyon" adlı belgesel dizinin birinci sezonunun üçüncü bölümü olan "Angara Müziği" adlı bölümde, hem pavyonlardaki hem de köy konaklarındaki Ankara oyun havalarına ilişkin ayrıntı unsurlar anlatılmaktadır. Belgesel dizide, köy düğünlerinde icra edilen köy odası eğlencelerindeki Ankara oyun havalarına ilişkin şunlar söylenmektedir:

"Eskiden köy düğünlerinde belli bir saatten sonra çadır da olur, evin önünde olur, üç dört saat çalınırdı. Sonra derlerdi ki "Yaşı tutmayanlar evlere, hanımlar evlere." Kaç kişi var, 250 kişi; köy konağına geçilirdi. Oraya yeniden kurardık teşkilatı. İki üç kişi aralarında bir tane Delikanlıbaşı seçerlerdi. Ocakbaşı da derler ona. Alkolden o sorumlu, sigara içmekten o sorumlu. Taşkınlık olmayacak kesinlikle, onun sözünden çıkılmayacak. Başlarlardı. Şimdi Delikanlıbaşı dedi ki "Sigara serbest". İçenler birer tane yakarlardı, camları komple açarlardı. Sigara faslı bitti mi "Sigarayı söndür." derdi, söndürürdük. Camları kapattık, perdeleri çektik. Başlarlardı ortama, muhabbete. Birisi fıkra anlatırdı, saz çalınırdı, oynanırdı falan. Alkol var, alkol her yerde var şimdi. [...] O Delikanlıbaşı denen adam derdi ki "Oturun babacım.", oturlardı. "Kalkın.", kalkarlardı. Alkol mesela. "Bu adama bundan fazla vermeyin." derdi. Niye, belli çünkü bir halt edecek o, karıştıracak, onu durdururdu. "İşine gelmiyorsa" derdi, "Aha kapı, çıkabilirsin. Bizim ortamımızı bozmaya hakkın yok!" Şimdi o kültürü buraya (pavyona) taşımaya çalıştılar. İşte tepsiyle gelirdi nevale, mezesi, bilmem nesi falan. İçerdin rakını, suyunu, mezeni alırdın; tepsi giderdi. Bağlamacı arkadaş çalardı, onlar kaşıkla oynarlardı."¹⁷

Benzer bir anlatım, başka bir müzisyen tarafından da şu şekilde aktarılmıştır:

"Orada bir Ocakbaşı var. Delikanlıbaşı diyeyim köy diliyle. Hani böyle masa usulü değil de, tepsiyle mesela, tepsiyle dolaştırırlar içeceklerini, sularını, mezelerini. Durma da olmaz. Delikanlıbaşı der ki "Sen gel". O gelir. Onun haricinde kimse gelemmez."¹⁸

Bu noktada Ankara halk müziği sanatçılarından olan, pavyonlara çıkmayı kabul etmeyen ve gerek saz çalma gerekse türkü söyleyiş tarzı olarak Türk halk müziği üstadı Neşet Ertaş'ı hatırlatan Mehmet Demirtaş, söz konusu fark anlamında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Anlamsız sözler çok çıkmaya başladı 10-15 senedir. Biz de görüyoruz, yani bir müziği ailenle dinleyemediğin müddetçe, çoluğunla çocuğunla dinleyemediğin müddetçe siz ona müzik olarak bakabilir misiniz? [...] Biz halk müziği okuyoruz. Türk halk müziği. Türk halk müziği deyince oyun havası da girer, bozlak da girer içine. Ama orada (pavyonda) herhangi bir sanatçı büyüklerimizin değil, ismi olan insanların şarkılarını istiyorlar benden. Benim bir Orta Anadolu ağzım var, yani lehçem var. O bozulacak diye ben oralarda saz çalmadım yani. Düğünde ne yaparım? Belli anonim parçalar var, kendi eserlerim var yapmış olduğum, onları isterler. Ama orada (pavyonda), "Falanca sanatçıdan şu şarkıyı çal!" derler. Sen o şarkıyı çalarken dilin oraya kayacak, o zaman lehçemiz kalmayacak."¹⁹

Neşet Ertaş, Mehmet Demirtaş gibi ustaları dinleyerek yetiştiğini ifade eden müzisyen Adnan Küçükdem de düğünlerde daha farklı bir müzik icrasında bulduklarını ifade etmiştir: "Tabii düğünde çaldığımız havalar, köy düğünlerine gittiğimiz için, biraz daha oturaklı. Biraz daha edepli diyeyim yani."²⁰ Söz konusu icra farklılığında kuşak farklılığının da önemli olduğu görülmekte; Neşet Ertaş, Mehmet Demirtaş gibi isimler "Onlar bizim büyüklerimiz." şeklinde nitelendirilmekte ve müziği icra ediş tarzları ve müzisyen kimlikleri bağlamında "biraz daha klasik, yöresel" olarak tanımlanmaktadır²¹.

¹⁷ Kaynak: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle>; dk: 22:26-23:17, 23:37-24:08.

¹⁸ Kaynak: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle>; dk: 23:18-23:36.

¹⁹ Kaynak: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle>; dk: 19:05-19:20.

²⁰ Kaynak: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle>; dk: 18:43-18.50, 20:08-20:45.

²¹ Kaynak: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle>; dk: 19:32-19:48.

Müstehcenlikle bezeli oyun havaları ile köy odalarındaki icra arasındaki farkı mizah üzerinden anlatan Mehmet Demirtaş, şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Şimdi biz Nasreddin Hoca'nın torunlarıyız. Mizaha karşı değiliz. Mizah ayrı, bu bahsettiğiniz kültür ayrı. (...) Mesela bizim normal bir Kelle Oyunu vardır. Orada da bazı müstehcen kelimeler var. Biz hoparlör dışarı duyulmasın diye, dışardaki hoparlörü çıkartırdık. Ailelere, yani çocuklarımıza kötü örnek olmayalım diye. Şimdi bir Fidayda'nın içinde sen bu müstehcenliği bulamazsın. Atım Arap'ın içinde bulamazsın. Emine'm türküsünün içinde bulamazsın.”²²

Halk türküleri ve diğer şarkılar arasındaki ayırım, halen pavyonda çalışmaya devam eden başka bir müzisyen tarafından da şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bir Sarı Kız, Sille, Atım Arap, bir Yıldız, bir Kostak eskimez. Ama şimdi günümüzde çıkan parçalara bakıyoruz. Hani çıkıyor, çalışıyor. Ekmeğini de yiyoruz, Allah var inkâr etmiyoruz. Fakat bir yenisi çıktığı zaman, o eskiyor. O çıkanın üstüne bir tane daha çıktığı zaman, o da eskiyor.”²³

Görüldüğü gibi müstehcenliğin olmaması, yöresel ağzın kullanılması, bilinen, orijinal ve klasik Ankara oyun havalarından olması, Ankara halk türkülerini pavyonlarda icra edilen yeni nesil Ankara şarkılarından ayıran unsurlar olarak ifade edilmektedir. Ayrıca türkülerin icra edildikleri mekânlar ve kadın unsurunun bulunup bulunmaması da ayırt edici temalar olarak göze çarpmaktadır. Bu hususta, söz konusu belgeselde de yer alan araştırmacı Zeliha Yiğit, pavyonda yaptığı alan araştırmasından hareketle bir makale yayımlamış (Kutluk ve Yiğit, 2018), kadının pavyondaki rolü ve durumunu detaylı bir şekilde yorumlamıştır.

Ankara'nın halk türkülerini, folklorik müziğini, halk eğlencesini yaşatan ve Ankara kültüründe “ferfene” ismiyle anılan benzer bir eğlence formu daha bulunmaktadır. Ankara Kulübü Derneği sazlı sözlü bir erkek eğlencesi olan bu etkinliği belirli zamanlarda (her hafta çarşamba akşamları ve bazı özel günlerde) dernek mekânında bir araya gelmek suretiyle icra etmektedir²⁴. Bugün pavyon kültürü de Ankara'nın gündelik hayatında önemli bir yer tutmaktadır, ancak Ankara halk kültürü ve müziği ile gazino ve pavyonlarda icra edilen Ankara müziği arasındaki fark dikkate değerdir²⁵.

Ankara'nın müzikle ilişkisi, bu alanlarla sınırlı olmayıp sokak müziği bağlamında da güçlü temsiliyetlere sahiptir. Zeynep Işıl Işık Dursun, Çankaya'nın çeşitli bölgelerinden örnekleri sunduğu çalışmasında (2019: 314-315) buradaki müziğin popüler hale gelmiş eserlerin icrasından oluştuğunu, çoğunlukla eğlence ve ekonomik kaygı temelinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Son tahlilde denebilir ki kent halkının kendi içinde kurduğu dinamizm ve yaklaşımlar, kenti bir bütün olarak yaratan asıl faktördür (Erzen, 2019: 146). Bu bağlamda Ankara kent kültürünün kurucu unsurları arasında sayılabilecek olan müziğin geçmişte ve bugün Ankara'daki temsili, kentin ve kentlinin kimliği adına önemli ve hayati bir unsurdur. Ankara müziğinin söz konusu güncel icrası ile tarihteki ve bugün bazı köylerdeki, kurumlardaki icrasına dair farkındalık ve bilinç, bu temsili gelecekte canlı tutabilecektir.

SONUÇ

Kent ve kentli ilişkisinde dil önemli bir yer tutmaktadır. Dili yalın anlamının ötesinde metaforik bir alana taşıyan kent; tarihiyle, içindeki yapılarla, üzerinde kurulan ilişkilerle kentlinin ona ulaşmasını sağlar. Dille kentin bağı, kentlinin onu anladığı, anlattığı, duyduğu ve yorumladığı minvalde kurulur. Bu noktada söylem, hayata ve insana dair birçok gerçeklikteki gibi bu bağıın üzerini örtebilir, onu

²²Kaynak: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle>; dk: 21:15-21:51.

²³ Kaynak: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle>; dk: 21:52-22:12.

²⁴ Kaynak: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/her-carsamba-ferfene-bulusmasi-40376590>; <https://www.ankhaber.com/ankara-kulubu-29-ekimi-ferfene-ve-sinsin-etkinlikleri-ile-kutladi/> (Erişim tarihi: 31.10.2021)

²⁵ Bu konuda sunulan bir bildiri için bkz.: Öztürk Aykaç, 2016.

gizleyebilir ve görünmez kılabilir. Söylemin dile hükmetmesiyle kent, bambaşka bir dile büründürülebilir. Kentli için kent artık yalnızca söylemdeki bir temsile dönüşebilir. Nihayetinde söylemin bağlamının değişmesiyle söylemin nesnesi de temsil ettikleri, anlaşılma ve algılanma biçimi bakımından değişecektir. Dolayısıyla söylemin hangi bağlamda, ne maksatla, kim tarafından ve neyi konu ederek ifade edildiği büyük önem taşımaktadır. Mevcut söylemlerin üzerine yeni şeyler söylemek, yeni bir söylemle başka bir anlam dünyası inşa etmek, eski söylemlerin gizlediği, çarpıttığı, değiştirdiği unsurları göz önüne çıkararak söyleme konu olan nesneye yeni bir anlam kazandırabilir. Şüphesiz bu da herhangi bir söylemin taşıdığı tüm riskler ve problematikler açısından tartışılmaya açık bir yan taşımakla birlikte, söyleme konu olan nesneye yeni bir anlam kapısı aralayacağından dikkate değerdir.

Bu çalışmada, bu durum Ankara şehri özelinde tarih, mimari, mekân, coğrafya ve müzik temaları üzerinden betimlenmeye çalışılmış ve mevcut Ankara söylemleri üzerine farklı bir perspektif sunulması hedeflenmiştir. Bu unsurlar bir şehri söylemler ve temsiller üzerinden anlamaya müsait olmakla birlikte, Türkiye konulu söylemlerde çoklu okumalar yapmaya müsait ve içerikleri itibarıyla iç içe geçmiş alanlardır. Ankara özelinde ise durum, yüklenilen ulus devletin başkentliği misyonunun Ankara'ya dair söylemleri çoğunlukla bu odakta sınırladığı, dolayısıyla söylemlerin her zaman derinlemesine anlamlarının açığa çıkmadığı yahut çıkmadığı, kentin söylemler arasında gerilimde kaldığı bir yerde nüvelenir.

Ankara'yı betimlemek için kullanılan "yoktan var edilen şehir", "eksik şehir", "kuru bozkır", "mabetsiz şehir", "müstehcen oyun havalarıyla ünlü şehir" gibi söylemler tarih boyunca kullanılmamış ve Ankara'yı çeşitli tahayyüllerin odağına oturtmuştur. Bunlardan özellikle ilk dört söylem Cumhuriyet'in kuruluşundaki gerilimlerin odağında anlaşılmakta; son söylem ise Ankara halk kültürüne ait bir folklorik geleneğin kentte yeni bir formdaki gösterimini ifade etmekte, Ankara genelini kapsamayan bir temsil sunmaktadır. Ankara'nın ulus devletin başkenti olması, dolayısıyla çok kültürlü, çok katmanlı bir geçmişinin, sosyal yaşantısının ve mimarisinin olmadığı algısı da bu söylemlerin uzantısında oluşmakta, ancak Ankara daha detaylı bir incelemeye tabi tutulduğunda bu algının gerçekle birebir örtüşmediği ortaya çıkmaktadır.

Ankara tarihi, milattan öncesine dayanan, üzerinde her dönem yerleşimin bulunduğu ve çeşitli uygarlıkların izinin sürüldüğü uzun ve iniş çıkışlarla dolu bir tarihtir. Romalıların eyalet başkentliği misyonuna sahip olan, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Ankara geçisinden üretilen sof sayesinde bölge ve dünya ticaretinde söz sahibi olan Ankara, Cumhuriyet'in hemen öncesindeki Kurtuluş Savaşı mücadelesinde öne çıkışına kadar bazen geri planda kalmıştır. Anadolu ve Osmanlı tarihi için kritik bir durak olan Ankara Savaşı'na merkez olan Ankara'yı devlet otoritesinden uzak kaldığı Fetret Dönemi'nde düzensizlikten ve işgalden Ahiler korumuş, Seğmenlerle birlikte Ahiler Ankara'nın tarih ve kültüründe hatırlarda kalması ve anlatılması gereken izler bırakmışlardır. Özellikle Ankara'nın tarihte önemli olduğu İslam öncesi dönemlerde taşıdığı misyon, tarihsel imgelemdeki Ankara'yı farklı bir söyleme taşıyabilme zenginliğine sahiptir. "Yoktan var edilen şehir" söylemi marşlara konu olan, özellikle erken Cumhuriyet döneminde (1923-1950) devletin Cumhuriyet başarılarını göstermek için kullanılan, Ankara'yı betimlemekten ziyade devletin amacına yönelik bir ifade olarak anlaşılmalıdır. Ankara tarihte "yok" olmamış, üzerinde kesintisiz bir yaşam sürülmüş, Roma döneminde eyalet başkentliği gibi büyük görevler üstlenmiş, Anadolu'da iç karışıklığın sürdüğü dönemlerde Ahilerin korumasında kalmış, silik bir şehir olmamıştır. Ahilerin diğer cemaatlerden farklı olarak üretimle olan bağı, tarihte sof üretimiyle öne çıkan Ankara'yı neden bu kadar sahiplendiklerini anlaşılır kılmaktadır. Derinlemesine bir okuma yapıldığında, Ankara'yı özellikle Osmanlı döneminde silikleştiren unsurların başında, Ankara'nın endemik türü olan Ankara geçisinden üretilen softan sağlanan ticari gelirin kaybedilmesinin, şehrin 1916'ya tarihlendirilen büyük bir yangın yaşamasının geldiği görülecektir.

Ankara'nın zengin tarihi ve kültürünün kalıcı izlerinin sürülebileceği mimari, kentin estetik dilinin toplumla buluştuğu noktada var olmaktadır. Ankara'ya estetik bir görünüm katan tarihî camiler palimpsestlik açısından ele alındığında, Ankara'nın Roma döneminin izlerini ve İslami kimliği harmanladıkları görülmektedir. Sultan Alaaddin Camii, Ahi Şerafeddin (Arslanhane) Camii ve Augustus

Mabedi'nin sırtına inşa edilen Hacı Bayram-ı Veli Camii, Roma sütunlarıyla bezeli estetik görünümünün yanında çokkültürlü bir iz taşımaları bakımından da önemlidir.

Ankara'ya atfedilen bir diğer söylemin konusu olan camiler, sözü edilen çokkültürlülüğün yanında kentin dinî ve sosyo-ekonomik zenginliğini de göstermektedir. Özellikle Ahi camileri vasıtasıyla temsil edilen bu durum, ulu camiden yoksun olması vasfıyla Ankara'nın *mabetsiz şehir* olarak anılmasına aykırı bir temsiliyet taşımaktadır. Cumhuriyet'in sonraki yıllarında, Ankara'nın bölgeye en hâkim tepelerinden birine yaptırılan Kocatepe Camii de bugün bu söylemi etkisizleştiren unsurlar arasındadır.

Ankara'nın coğrafyası, bozkırla bütünleşen karasal iklimin özelliklerini yansıtmaktadır. Yılların payitahtı İstanbul'dan bu noktada ayrışan görünümü, eksik bir şehir olarak söyleme dönüştürülmesindeki en temel özelliği olurken, şehrin geçmişine bakıldığında başka bir silüet de göz önüne çıkmaktadır. Tarihinde bağlar ve derelerle dolu bir çehreye sahip olan Ankara, zaman içinde uygun işletilemeyen çevre politikalarıyla doğal zenginliğinden ödün vermiştir. "Kuru bozkır" söyleminin Ankara'nın İstanbul'a karşı yoksun ve eksik gösterilme fikrinin uzantısında bir söylem olduğu da dikkate alındığında, söylemin nesnesinin yalnızca Ankara'nın coğrafyası değil, Ankara'nın temsil ettiği ideolojik yük (ulus devletin başkenti) olduğu da dikkati çekecektir.

Günümüzde Ankara'ya atfedilen popüler unsurların başında gelen müzik, şehrin kültürel panoramasının yansıdığı ayırıcı alanlardandır. Ankara folklorunda önemli bir yeri olan Ankara türküleri ve halk oyunları, Seğmenlere uzanan köklü bir tarihi simgelemekte, oyundaki her unsur Ankara kimliğine dair ipuçları vermektedir. Ankara kırsal yaşantısının köy odası eğlencelerinde yer alan Ankara müziği ve oyunu, kentleşme olgusuyla birlikte kente taşınan eğlence hayatına yerleşmiştir. Bu hayatın kendine özgü dinamikleriyle metalaşan Ankara müziği, popüler bir dönüşüm yaşayarak bugün gazinolarda ve pavyonlarda farklı bir formda varlığını sürdürmektedir. Buradaki varlık alanı ve bu alandan yetişen müzisyenlerle popülerleşen ve kitlelere yayılan Ankara müziğinin tüm Ankara'ya mâl edilmesi, Ankara oyun havaları denince yalnızca söz konusu mekânlarda ve formlarda icra edilen müstehcen şarkıların anlaşılması Ankara müziğine yeni bir söylem kurulmasını gerektirmektedir.

Bu çalışmada tarih, mimari, mekân, coğrafya ve müzik temaları üzerinden değerlendirilen Ankara, başkentlik misyonunu yüklenmesinin ardından söylemlerde başka bir Ankara'ya dönüşmüştür. Cumhuriyet'le birlikte çehresi değişen ve önemi artan şehir, bu vasfıyla söylemlere konu olmaya devam etmekte, her yeni söylemle yeni bir muhayyileyle inşa edilmektedir. Bu amaçla Ankara'nın yoktan var edilmediği, aksine dolu bir tarihe sahip olduğu, izleri mimarisinde halen görülebilen çokkültürlü ve çokkatmanlı bir geçmişinin bulunduğu, bir zamanlar çok daha sulak ve yeşil bir kent olduğu, kuraklığının bozkır olmasından ziyade doğru işletilemeyen çevre politikalarından kaynaklandığı ve dahası bu söylemin yalnızca coğrafi bir temelden değil Ankara'yı İstanbul'a karşı eksik göstermekten kaynaklı politik ve tarihsel bir bağlamının bulunduğu, müzikal zenginliğinin müstehcen oyun havalarından ibaret olmadığı Ankara'ya dair inşa edilmesi hedeflenen yeni söylemde öne çıkarılması gereken unsurlardandır.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, N., Hill, S. ve Turner, B.S. (2006). *Dictionary of Sociology*. USA: Penguin Books.
- Ahi Şerafeddin (Arslanhane) Camii [fotoğraf]. (2021). İnanç-Kültür Turizmi, Cami. Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, Ankara.
- Akın, M.H. (2021). *Türkiye'de Modernleşme (Din, Siyaset ve Toplumsal Değişme)*. Ankara: Türkiye Notları Yayınevi.
- Akköprü [fotoğraf]. (2021). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (2778). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Akşin, T. (1999). Söylem Üstüne Söylem'lere Dair. *Doğu Batı Dergisi*, 3/9, 9-14.
- Alemdar, K. (2000). "Seyahatnamelerde Ankara", Der. Ayşıl Tükel Yavuz. *Tarih İçinde Ankara-I* içinde (s. 97-103). Ankara: TBMM Basımevi.

- Allan, K. (2020). *Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori: Toplumsal Dünyaları Görünür Kılmak*. (çev. Aksu Bora, Simten Coşar, Hakan Ergül, Mete Pamir ve Erkal Ünal). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ankara Keçisi Gravürü [fotoğraf] (1741). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (2684). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Arkonaç, S. (2014). *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi: Niteliksel Duruş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atauz, A. (2004). Kale ve Sur: Ankara Kal'ası. Ed. Tanıl Bora. *Şehrin Zulası Ankara Kalesi* içinde (s. 61-220). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Augustus Tapınağı ve Hacı Bayram-ı Veli Camii [fotoğraf]. (2021). Anadolu Ajansı. Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/ankaranin-kultur-hazinesi-haci-bayram-379578.html>. Erişim tarihi: 27.06.2021.
- Aydın, S. (2017). Ekolojik Tahribat ve Kültürel Çöküş: Bir Şehir Yaratma Projesinin İflası Olarak Ankara. Der. Funda Şenol Cantek. *İcâd Edilmiş Şehir: Ankara* içinde (s. 31-68). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aytekin, Ö. (2020). *Ankara'nın Son Nefesi İmrahor*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Batuman, B. (2019). *Kentin Suretleri*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bozyiğit, A.E. (1995). *Bizde Âdet Böyledir*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Cenab-ı Ahmet Paşa Camii [fotoğraf]. (2021). İnanç-Kültür Turizmi, Cami. Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, Ankara.
- Cengizkan, A. (1994). *Bağımlı Şiir-Ankara Ankara Güzel Ankara*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cündioğlu, D. (2019). *Mimarlık ve Felsefe*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çağatay, N. (1989). *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çankaya, E. (2014). "Türk Edebiyatında Ankara: Bir Orta Anadolu Kasabasının Siyasal Etkenlerle Değişimini Türk Edebiyatında İzlemek". *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1, 57-92.
- Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demirci, M. (2018). İsmail Ankaravî'de Musiki ve Sema Düşüncesi, Ed. İbrahim Ethem Arıoğlu. *Gönül Sultanları, Şahsiyetleri ve Değerleri ile Ankara* içinde (s. 375-387). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Derrida, J. (2020). *Yazı ve Fark*. (çev. P. Burcu Yalım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Doğan, D.M. (2014). *Ömrüm Ankara (Bir Ankara Şehrengizi)*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Erdem, M. (2020). Şehirlerin Manevi Hayatımızdaki Yeri Üzerine, Ed. Seyfettin Erşahin ve Zehra Erşahin. *Kent ve Maneviyat* içinde (s. 43-55). Ankara: İdealKent Yayınları.
- Erdoğan, A. (2004). *Unutulan Şehir Ankara*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdoğan, A. (2011). *Ankara Ahileri ve Eserleri*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Erdoğan, A., Günel, G. ve Kılıcı, A. (2008). *Osmanlı'da Ankara*. Cilt 1. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Erdoğan, Ş. (2001). *Ankara'm*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erşahin, S. (2020). Türkiye'nin "Mâbedsiz Mahalle" ve "Maneviyatsız Ev/Hâne" Tecrübesi Üzerine, Ed. Seyfettin Erşahin ve Zehra Erşahin. *Kent ve Maneviyat* içinde (s. 487-494). Ankara: İdealKent Yayınları.
- Erzen, A. (2010). *İlkçağda Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erzen, J.N. (2019). *Üç Habitus (Yeryüzü, Kent, Yapı)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erzen, J.N. (2021). *Kent Yaşam*. Ankara: İdealKent Yayınları.
- Esin, T. ve Etöz, Z. (2015). *1916 Ankara Yangını*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Evliya Çelebi (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. Cilt 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fındıklı, E.B. (2017). *Uğur Tanyeli ile Söyleşi (Toplumsal Hafıza, Mimarlık, Tarih ve Kuram)*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Galanti, A. (2005). *Ankara Tarihi I-II*. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Güllülü, S. (1977). *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güven, S. (2017). Ankara'nın Taşına Bak: Kentsel Bellek ve Süreklilik Üzerine, Der. Funda Şenol Cantek. *İcâd Edilmiş Şehir: Ankara içinde* (s. 21-29). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hacıgökmen, M.A. (2011). *Ahiler Şehri Ankara*. Konya: Kömen Yayınları.
- <https://www.ankhaber.com/ankara-kulubu-29-ekimi-ferfene-ve-sinsin-etkinlikleri-ile-kutladi/>. Erişim tarihi: 31.10.2021.
- <https://www.blutv.com/diziler/yerli/pavyon/1-sezon/pavyon-3-bolum-izle>. Erişim tarihi: 30.10.2021.
- <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/her-carsamba-ferfene-bulusmasi-40376590>. Erişim tarihi: 31.10.2021.
- Işık Dursun, Z.I. (2019). Çankaya, Ankara'nın Sokak Müziği Üzerine, Haz. Nilgün Tural. *Mimariden Müziğe, Kahvecilerden Mezar Taşlarına içinde* (s. 306-316). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Kaçar, A.D. (2016). *Kültür/Mekân: Gazi Orman Çiftliği, Ankara*. Ankara: VEKAM Yayınları.
- Kankal, A. (2018). Ankara ve Çevresine Tarihi Coğrafya Perspektifinden Bakmak, Ed. İbrahim Ethem Arıoğlu. *Gönül Sultanları, Şahsiyetleri ve Değerleri ile Ankara içinde* (s. 475-484). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kavaklıdere Bağları [fotoğraf]. (2021). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (3039). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Keleş, R. (2016). *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*. Ankara: İdealKent Yayınları.
- Kocatepe Camii [fotoğraf]. (2021). İnanç-Kültür Turizmi, Cami. Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, Ankara.
- Konyalı, İ.H. (1978). *Ankara Camileri*. Ankara: Kültür Matbaacılık.
- Kutluk, F. ve Yiğit, Z. (2018). Yeni Angara Müziğinde Kadın ve "Gizli Senaryoları". *Etnomüzikoloji Dergisi*, 1 (1) , 9-24 .
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Massumi, B. (2019). *Duygu Politikası*. (çev. Hakan Erdoğan). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Meinhof/MP (2003). Söylem. *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü içinde* (s. 733-735). (çev. Melih Pekdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ODTÜ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi). (1997). *Ankara Yöresi Halkbilim Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Gençlik ve Spor Müdürlüğü Gençlik Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Oktay, A. (2002). *Metropol ve İmgelem*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ökten, S. (2020). Şehir Üzerine Bir Deneme, Ed. Seyfettin Erşahin ve Zehra Erşahin. *Kent ve Maneviyat içinde* (s. 19-26). Ankara: İdealKent Yayınları.
- Öztürk Aykaç, N. (2016). Popüler Ankara Türküleri Bağlamında Ankara'nın Değişen Kültürel Dokusu: Ankara Alt Kültürü. 1. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Elazığ*. http://kayit.asoscongress.com/files/ozet_kitap_final.pdf
- Öztürk Aykaç, N. (2018). *Toplumsal Bir Tip Olarak 'Ankaralı'*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Potter, J. (2016). Söylem Çözümlemesi. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi içinde* (s. 1365-1367). (çev. Ahmet Kemal Bayram). Ankara: Liberte Yayın Grubu.

- Saktanber, A. (2015). Mekân, Millet, Muhayyile: Geçmişle Gelecek Arasında Bir kopuş ve Süreklilik Tasavvuru Olarak Başkent Ankara ve Âhir Zaman Ankara Mitleri, Ed. Ahmet Öncü – Orhan Tekelioğlu. *Şerif Mardin'e Armağan* içinde (s. 201-239). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sargın, G.A. (2012). Kamu, Kent ve Polytika, Der. Güven Arif Sargın. *Ankara'nın Kamusal Yüzleri (Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler)* içinde (s. 9-40). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sargın, G.A. (2021). Hafıza Mekânları, Pratiği ve Öznelerine Dair Kısa Bir Ankara Hikâyesi. *Varlık (Bellek Ankara Sayısı)*, 1369, 15-22.
- Satır, Ö.C. (2015). Ankara Halk Müziğinin Tarihsel ve Geleneksel Temsilleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-12.
- Sazyek, E. (2018). *Türk Romanında Ankara*. Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM.
- Seğmenler [fotoğraf]. (2021). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (2655). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Serdengeçti, O.Y. (2018). *Mâbetsiz Şehir*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Sultan Alaaddin Camii [fotoğraf]. (2021). İnanç-Kültür Turizmi, Cami. Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, Ankara.
- Şenel, Ş. (2018). Tarihî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Ankara, Ed. İbrahim Ethem Arıoğlu. *Gönül Sultanları, Şahsiyetleri ve Değerleri ile Ankara* içinde (s. 485-493). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (2014). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanyeli, U. (2017). *Yıkarak Yapmak: Anarşist Bir Mimarlık Kavramı İçin Bir Altlık*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Tonga, N. (2019). *Bir Edebî Muhit Olarak Ankara (1923-1980)*. Ankara: Çolpan Kitap.
- Tutal, N. (2006). *Söylemler ve Temsiller (Fransızlar Türkleri Nasıl Anımsıyor ya da Fransız İmgeleminde Türkiye)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yahnici, Ş.B. (t.y.). *Ankara Cumhuriyeti'nden Cumhuriyet'in Ankara'sına*. Ankara: Ankara Kulübü Yayınları.
- Yenişehirlioğlu, F. ve Çerçioğlu Yücel, G. (2018). *Tarihi Dokumak: Bir Kentin Gizemi Sof*. Ankara: VEKAM Yayınları.